

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
Випуск 9

2012
КИЇВ

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЇ:
ДОСЛІДНИКИ
ТА НАУКОВІ ЦЕНТРИ

АРХЕОЛОГІЯ І ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Наукова серія з проблем археології та давньої історії

Серія присвячена публікаціям досліджень з археології та давньої історії України. Висвітлюються питання соціально-економічного розвитку та культурних зв'язків населення України у кам'яному та мідно-бронзовому віках, сторінки з історії киммерійців та скифів, матеріальна та духовна культура античних греків у Північному Причорномор'ї, етногенез та рання історія слов'ян, розвиток давньоруських міст і сіл. Видаються нові археологічні матеріали, розвідки з історії археології та архівні джерела.

Для археологів, істориків, краєзнавців, учителів історії, студентів історичних факультетів, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

Серия посвящена публикациям исследований по археологии и древней истории Украины. Освещаются вопросы социально-экономического развития и культурных связей населения Украины в каменном и медно-бронзовом веках, страницы по истории киммерийцев и скифов, материальная и духовная культура античных греков в Северном Причерноморье, этногенез и ранняя история славян, развитие древнерусских городов и сел. Издаются новые археологические материалы, разведки по истории археологии и архивные источники.

Для археологов, историков, краеведов, учителей истории, студентов исторических факультетов, всех, кто интересуется древней историей Украины.

A series is devoted to publications of investigations on archaeology and ancient history of Ukraine. Questions of social and economic development and cultural relations of the population of Ukraine in the Stone and Copper-Bronze Age, pages of Cimmerian and Scythian history, material and spiritual culture of antique Greeks in Northern Black Sea Coast, ethnogenesis and early history of Slavs, development of the Ancient Russian cities and villages are under observing. New archeological records, survey on history of archaeology and archival sources are being published.

This series is intended for archeologists, historians, regional specialists, teachers of history, students of historical departments and for all who is interested in ancient history of Ukraine.

Засновник та видавець
Інститут археології
Національної Академії наук
України

Свідоцтво
про реєстрацію ЗМІ
КВ № 17659-6509Р
від 29.03.2011

Адреса редакції:
Україна, 04210, Київ 210,
просп. Героїв Сталінграда, 12
Тел.: (+380-44) 418-61-02
Факс: (+380-44) 418-33-06
E-mail: korvin@iananu.org.ua

Затверджено до друку
Вченою Радою
Інституту археології
НАН України
18.09.2012, протокол № 7.

Усі матеріали рецензовано

Дизайн обкладинки:
ПАНИКАРСЬКИЙ А. В.
Літературний редактор:
ЧЕРНОВОЛ І. В.

Рисунки:
авторські
Комп'ютерна верстка:
ПАНИКАРСЬКИЙ А. В.

Усі права застережено.
Передрук можливий
зі згоди редакції
та авторів статей

ISSN 2227-4952

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ТОЛОЧКО П. П.
(голова)
академік НАН України

ІВАКІН Г. Ю. (заступник голови)
член-кореспондент НАН України

КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ О. Г.
(відповідальний секретар)
кандидат історичних наук

ЗАЛІЗНЯК Л. Л.
доктор історичних наук

ОТРОЩЕНКО В. В.
доктор історичних наук

СКОРИЙ С. А.
доктор історичних наук

КРИЖИЦЬКИЙ С. Д.
член-кореспондент НАН України

КОЗАК Д. Н.
доктор історичних наук

МОЦЯ О. П.
член-кореспондент НАН України

© Інститут археології НАН України, 2012

Підписано до друку 21.09.2012. Формат 60 × 84^{1/8}.
Гарн. Century Schoolbook. Папір офс. Друк офс. Ум.-друк. арк. 42,1.
Обл.-вид. арк. 43,9. Тираж 300 екз. Зам. № 18.

Друк: ПП «Видавництво «Стародавній Світ»

Свідоцтво про внесення до Держреєстру
суб'єкта видавничої справи
серії ДК № 4035 від 07.04.11

ЗМІСТ

ПРЕДИСЛОВИЕ.	7
AD MEMORIAM	
CURRICULUM VITAE	8
АЛЕШО О. Федір Кіндратович Вовк як антрополог	10
НОСІВ Ан. Проф. Хв.К. Вовк — як етнограф	14
СТЕБНИЦЬКИЙ П. До біографії проф. Хв.К. Вовка (Волкова).	17
ЧИКАЛЕНКО Л. Хведір Кіндратович Вовк як передісторик	21
СТАТТІ	
БЕГУНОВА В. В. Из истории археологических исследований на Смядыни в Смоленске	26
БЕССУДНОВ А. А., ЗАХАРОВА Е. Ю. ЛОИИМК – ЛОИА АН СССР и археологическое изучение Верхнего Подонья (по результатам исследований В. П. Левенка)	31
БЕССУДНОВ А. Н. Об эффективности сотрудничества археологов и липецких краеведов (из архивного наследия В. П. Левенка)	35
БІЛАС Н. М. Археологічна освіта у Львівському університеті: здобутки минулого, завдання сьогодення.	38
БІЛАС Н. М., ТИМЕЦЬ І. В., ЦЕЛУЙКО О. П. Сучасний краєзнавчий музей та археологія: шляхи співпраці та взаємодопомоги.	45
БУЙСКИХ С. Б. А. В. Бураков – исследователь Причерноморских древностей Украины.	51
БУЛИК Н. М. Наукове товариство імені Шевченка та археологічні студії на Заході України до Першої світової війни	58
БУРДО Н. Б. Личностный фактор в исследовании проблемы трипольского домостроительства.	68
ВДОВИН А. С., МАКАРОВ Н. П. Николай Константинович Ауэрбах в студенческие годы (1910—1914 гг.)	78
ВІДЕЙКО М. Ю. Організаційний експеримент: Трипільська комісія	84
ЕНЕА S.-С. Romanian prehistoric archaeology, between tradition and innovation	93

КИТОВА Л. Ю.	
Деятельность учеников Ф.К. Волкова в Сибири: 1920-е гг.	103
КЛЮЧЕНОВА І. М.	
Археологічні дослідження на Луганщині 20—30 рр. ХХ ст.	108
КОВАЛЬОВА І. Ф.	
Дніпрогесівська археологічна експедиція 1927—1932 рр.	113
КОЗЛОВСЬКИЙ С. К.	
Польські українці і українські поляки у львівській археології 1905—1945 років.	116
КОЛИБЕНКО О. В.	
Українська спадщина Гната Стеллецького.	123
КОНТА Р. М.	
Федір Вовк та його внесок у розвиток етнології: сучасна вітчизняна історіографія кінця ХХ століття.	131
КОРВІН-ПІОТРОВСЬКИЙ А. О.	
Становлення археологічного картографування в Україні (XIX — початок ХХ ст.)	135
КУЗЬМИЩЕВ А. Г.	
Археологические исследования Э.Р. фон Штерна: Березань, Тира, Петрены	139
ЛАСІНСЬКА М. Ю.	
Дослідження археологічних пам'яток Нижнього Побужжя науковим загалом Південної України у першій третині ХХ ст.	148
ЛИТВИНЕНКО Р. О.	
Новобудовна археологія в Донбасі: етапи, дослідники, досягнення	155
ЛОЗНИЦЯ Т. В.	
Ходосівський археологічний комплекс як дослідницький осередок	160
ЛЯШКО С. Н.	
Археологическая справочная биографистика как способ научной коммуникации	165
МЕЛЬНИКОВА О. М.	
Археологическая журналистика и институционализация археологии в российской провинции	170
МУЗИЧКО О. Є.	
Одеський осередок археологічної педагогіки наприкінці XIX — 20-х роках ХХ ст.	177
НАУЛКО В. І.	
Епістолярна спадщина Ф.К. Вовка — важливе джерело наукових знань	181
НАУМОВ А. Н., НАУМОВА Т. В.	
Археологическое краеведение в тульском крае в 20—30-е гг. ХХ в.	186
НЕПОМНЯЩИЙ А. А., АКИМЧЕНКОВ В. В.	
Из истории археологических исследований крымских музеев в 20-е гг. ХХ в. . . .	192
НІМЕНКО Н. А.	
Археологічні дослідження на Сумщині у контексті становлення та розвитку Роменського краєзнавчого музею у 20-х роках ХХ ст.	195
ПАЛИЕНКО С. В.	
История археологии в Украине и России: основные тенденции и проблемы	200
ПІЧКУР С. С.	
Археологічна освіта в Києві у другій половині XIX — на початку ХХ століття . . .	208
РАДІЄВСЬКА Т. М.	
Археологія у науковому доробку Хведора Вовка, матеріали його досліджень у зібранні Національного музею історії України	213
RICHARD N.	
Volkov in France: Cultural Transfers in Anthropology and Prehistoric Archaeology at the end of the 19th Century	220
САМОЙЛЕНКО Л. Г.	
Создание кафедры археологии и музееведения в Киевском университете	228
СВЯЩЕНКО З. В., СКРИПНИК О. М.	
Археологія у вивченні історії Уманщини	235

СЕГЕДА С. П.	
Антропологічний доробок Ф. Вовка: сучасний погляд	240
СМИРНОВ А. С.	
Письмо князя Долгорукова из Киева (первые посещения Трои российскими подданными)	245
СОКИРСЬКА В. В.	
Внесок Григорія Юхимовича Храбана у розвиток археології України	251
СОХАЦЬКИЙ М. П.	
Готфрид Оссовський — дослідник трипільської культури Тернопільщини	257
СТАВИЦЬКА А. В.	
Київський археологічний інститут як навчально-наукова корпорація	263
СТАНІЦИНА Г. О.	
З історії Наукового архіву Інституту археології НАН України	268
СТАРКОВ В. А.	
Федір Вовк та родина Чикаленків: відносини крізь призму обопільного листування.	277
СТРУКУЛЕНКО А. С.	
Новобудовні археологічні експедиції 70—90-х рр. XX ст. та їх внесок у дослідження давньої історії північностепової Наддніпряниці	282
ТАРАБУКІН О. О.	
Волинський центральний музей — регіональний осередок вивчення археологічної спадщини Східної Волині (1900—1924 рр.).	287
ТЕСЛЕНКО Д. Л.	
Историография археологии: проблема структуры предметного поля	295
ТИХОНОВ И. Л.	
Ф.К. Волков в Санкт-Петербурге	302
ТОЛОЧКО Д. В.	
Ф. К. Вовк та його наукова школа в сучасній українській історіографії	311
УСАЧУК А. Н.	
К истории отечественной археологии: альбом рисунков Н. Е. Макаренко из фондов Донецкого краеведческого музея	315
ЧАУКИН С. Н.	
«Неакадемическая» археология в России 1920—1950-х гг. Раскопки Л.И. Пимакиным городища дьякова типа «Круглица»	325
ЧЕРНОВОЛ И. В.	
История одной командировки: к вопросу о перевозе научного наследия Ф. Вовка в Украину.	331
ШЕСТАКОВ И. А.	
С.А. Локтюшев — исследователь каменного века Среднего Подонцовья (конец 10-х — начало 40-х годов XX столетия)	337
ЯНЕНКО А. С.	
Музейная археология советской Украины 1920-х – первой половины 1930-х гг.: этапы развития	343
ЯСНОВСЬКА Л. В.	
Дослідження давньоруських старожитностей Чернігівщини співробітниками Чернігівського державного музею у 20—30-х рр. XX ст.	351
НАШІ АВТОРИ	357
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	360

До 165-річчя від дня народження Ф.К. Вовка

ПРЕДИСЛОВИЕ

«Волков бояться — в лес не ходить» — решили мы и отправились в очередное путешествие по запутанным научным, административным и финансовым дебрям. Предлагаемый Вашему вниманию результат этого путешествия — настоящий сборник, посвященный 165-летию со дня рождения Федора Кондратьевича Вовка (Волкова). Пожалуй, советская традиция делать нечто к дате, не лишена смысла — это всегда подведение итогов, необходимость уложиться в определенные сроки и материализация замыслов.

Сборник состоит из двух неравных частей — Ad Memoriam и статей присланных участниками конференции «История археологии: исследователи и научные центры» (Киев, Украина, 25—29 сентября 2012 г.).

В первой части мы разместили Curriculum Vitae Ф.К. Вовка (документ из Научного архива ИА НАН Украины), и четыре прежде неопубликованных текста, написанных учениками Ф.К. Вовка в 1919—1920 годах для Общего собрания естественнонаучной секции Украинского Научного Общества в Киеве, посвященного памяти Ф.К. Вовка (тексты поданы с сохранением особенностей правописания того времени). Рукописные тексты сохранились в Научном архиве ИА НАН Украины и были обнаружены при работе над материалами фонда Ф.К. Вовка. Дата их написания определяется содержанием, а также подтверждается упоминанием этих текстов (и еще одного пока не обнаруженного) в докладной записке А.Г. Алешо общему собранию Украинской академии наук об организации Музея Антропологии и этнологии, датированной 1921 годом. Хотя, статья А.З. Носова, возможно, была впоследствии исправлена, т. к. содержит сведения более позднего времени.

Во второй части сборника размещены статьи участников конференции, поданные в алфавитном порядке. Наши авторы затронули широкий спектр вопросов истории археологии Польши, России, Румынии, Украины, Франции. Среди

них выделяются: проблемная статья, посвященная структуре предметного поля историографии археологии, статьи, освещающие вопросы археологической справочной биографистики, взаимодействия современного краеведческого музея и археологии. В сборнике нашли место статьи, отражающие развитие археологического образования на территории Украины середины XIX—XX вв., широко затронута проблематика истории археологических экспедиций, отдельных институций, музейных археологических исследований, археологического регионального краеведения. Представляют значительный интерес работы, посвященные анализу периодических изданий (как современных так и XIX в.), значению археологической журналистики в процессе институционализации археологической науки. Выделяются работы, посвященные жизни и профессиональной деятельности исследователей. Немалая часть статей посвящена творческому пути Ф.К. Вовка (Волкова). Также освещены разнообразные аспекты жизни таких археологов как А. Бураков, В. Левенок, К. Зиньковский, В. Маркевич, Н. Ауэрбах, Л. Козловский, К. Гадачек, М. Древки, Ю. Журовский, Л. Чикаленко, Г. Стеллецкий, Э. Штерн, Г. Храбан, Г. Оссовский, Н. Макаренко, Л. Пимакин, Л. Моисеев, И. Бороздин и др.

Тематика работ, опубликованных в сборнике, как собственно и выход его в свет, позволяют с уверенностью сказать, что исследования по историографии/истории археологии приобретают все большее распространение в силу присущей археологической науке саморефлексии.

Выражаем признательность за проделанную работу как замечательному авторскому коллективу сборника так и всем, причастным к его подготовке и публикации.

В.А. Колесникова
С.С. Пичкур,
И.В. Черновол,
А.С. Яненко.

CURRICULUM VITAE *

Ф.К. Волков родился в с. Крячковке Полтавской губ. 5 марта 1847 г. Среднее образование получил в Нежинской гимназии, после чего поступил в 1865 г. в Новороссийский, а затем Киевский Университет по отд. естественных наук физ.-матем. факультета и занимался главным образом ботаникой у проф. Вальца и химией в лаборатории проф. Алексеева, при чем студентом еще напечатал две работы по этим предметам. По окончании и курса состоял около 2-х лет на службе в Киевской Контрольной Палате. В начале 1873 г. участвовал в качестве члена-основателя в учреждении Юго-западного Отд. И. Р. Географического Общества, состоял действительным членом его и сделал несколько научных сообщений, а также составил большую часть «Программы для собирания сведений по этнографии» и принимал участие в производстве однодневной переписи населения г. Киева 2-го марта 1874 года. Осенью того-же года участвовал в III Археологическом Съезде и сделал сообщение об южнорусской орнаментике, напечатанные потом в «Трудах» Съезда. В 1875 и 1876 гг. принимал участие в раскопках проф. В.Б. Антоновича в Киевской и Волынской губ. Выехавши вследствие усилившихся преследований украинского движения в 1879 г. за границу, совершил ряд продолжительных путешествий для этнографического и исторического исследования украинского населения Добруджи и ремесленных классов Болгарии, результаты которых были напечатаны (по необходимости под псевдонимами) в Киевских и Петербургских журналах, а затем посетивши, в качестве домашнего учителя, главные города Австрии, Италии, Швейцарии и Франции, старался возможно основательнее

ознакомиться с обширными археологическими и этнографическими коллекциями Вены, Рима, Неаполя, Флоренции, Берна, Женевы, Цюриха и наконец Парижа. Поселившись затем в Париже, посвятил свою деятельность, главным образом, многолетним занятиям в области анатомической антропологии, сравнительной этнографии и доисторической археологии, слушая курсы профессоров: L. Manouvrier и Topinard'a по анатомической антропологии, Hervé — по этнологии, A. Novelacquéa по лингвистике, A. de Mortillet по сравнительной этнографии, Letourneau по социологии, G. de Mortillet по доисторической археологии l'Ecole d'Anthropologie; проф. E.T. по антропологии, Filhol по сравнительной анатомии, A. Gaudry по палеонтологии и St.-Meunier по геологии — в Museum d'Histoire Naturelle. Кроме того занимался специальными исследованиями в лабораториях Le Manouvrier (Ecole des Hautes Etudes), Hamy (Jardin des Plantes) Filhol (там же) Delage'a в Сорбоне, а также в этнографическом Musée de Tracadéro. В 1905 г. по выдержании экзамена и защите диссертации («Variations squelettiques du pied chez les Primates et dans les races humaines») был удостоен Faculté des Sciences Парижского Университета степени доктора естественных наук (docteur des sciences). Затем в 1900 г. участвовал в организации археологического отдела Всемирной Выставки и прочел несколько лекций в международной Ecole de l'Exposition. С 1901 по 1905 г. по приглашению учредителей Русской Высшей Школы в Париже И.И. Мечникова и М.М. Ковалевского, преподавал в этом учреждении соматическую антропологию, доисторическую археологию и этнографию. Переселившись затем в конце 1905 г. в Петербург, в течение 1906 г. читал лекции по антропологическим наукам

* [НА ИА НАНУ, ф.1, В/429г]

в Высшей Школе П.Ф. Лесгафта, а с 1 января 1907 г. состоял приват-доцентом по кафедре Географии и этнографии в Петербургском Университете, читая по 4 час. в неделю обязательный для студентов курс анатомической антропологии ежегодно и рекомендованные курсы доисторической археологии и сравнительной этнографии через год и ведя при этом практические занятия по остеометрии и по измерениям на живом человеке. Заботясь о приобретении набора инструментов и составлении учебных коллекций, в течении 10-ти лет своего преподавания, успел снабдить кабинет, кроме большого уже количества измерительных приборов парижской работы, между которыми есть уже сложные и дорогие инструменты, как тропомер Брока и стереограф, построенный по его же системе и под наблюдением проф. Мануври Парижским заведением Bouillite, для преподавания доисторической антропологии отчасти собрана, отчасти же приобретена покупкой большая коллекция доисторических древностей и муляжей (между прочим из ателье Музея St Gerrmain en Laye); для занятий по анатомической антропологии приобретена небольшая коллекция скелетов и черепов антропоидных обезьян, а также сделан подбор аномалий черепа и приготовлена коллекция таблиц рисунков для лекций; для преподавания этнографии составлена также небольшая коллекция, основанием которой послужила серия предметов, собранных самим преподавателем. С 1-го января 1907 г. Ф.К. Волков состоит хранителем Этнографического Отдела Русск. Музея Александра III и в этом звании, кроме приготовления своего района к открытию, совершил в течении 5-и лет несколько больших этнографических поездок, главным образом в пределах Австро-Венгрии, где им были произведены подробные этнографические и антропометрические исследования украинского населения В. Галиции, Буковины и Угорской Руси и была собрана весьма обширная коллекция этнографических предметов и сделано множество фотографических снимков для Музея Александра III. Начиная с 1909 г. им, с некоторыми из его слушателей ведется и до сих пор еще неоконченная раскопка большой палеолитической стоянки в с. Мизине Черниговской губ., уже давшая богатейшие результаты, далеко оставившие за собою все что было найдено в

русских стоянках этой эпохи, кроме того было сделано еще несколько менее значительных раскопок. Из его слушателей, оставленных при Университете С.И. Руденко выдержал магистерский экзамен и уже напечатал диссертацию, Д.А. Золотарев с успехом окончил магистерское испытание, С.Н. Теплоухов приступает к магистерскому экзамену в Казани, П.П. Ефименко состоит помощником хранителя Московского Исторического Музея и два бывших слушателя состоят при Музее Александра III.

Ф.К. Волков состоит членом ученых обществ: Русского Географического, Русского Антропологического и Общества Землевладения — в Петербурге, Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии в Москве, Наукового Товариства в Киеве, Société d'Anthropologie de Paris, Société Préhistorique de France, Société des Traditions populaires и Société des Excursions scientifiques в Париже, Narodopisnoj Spalečnosti československéy в Праге, Наукового Тов. им. Шевченка во Львове, состоит в течении двух уже трехлеть Председателем, а в последнее время и почетным членом Русского Антропологического Общества, Товарищем Председателя Общества Землевладения, Председателем нескольких комиссий в отдел. Этнографии Географического Общества и пр. В течение около 10-ти лет был членом редакции *L'Anthropologie* в Париже, был редактором «Матеріалів до Українсько-руської Етнології» во Львове и «Материалов по Этнографии России» изд. Этнографическим Отделом Русского Музея Александра III.

Постановлением Совета Петроградск. Универс. в заседании 25 сентября 1917 г. утвержден согласно представлению факультета в должности доцента по кафедре Географии и антропологии.

Постановлением Физ.-матем. факультета в заседании 27 октября 1917 г. представлен для утверждения Советом в ученой степени доктора Географии и Этнографии *honoris causa*.

30 декабря 1917 года выбран доктором Географии и Этнографии *honoris causa*.

31 октября 1917 г. Киевским университетом св. Владимира избран профессором на кафедру Географии и Антропологии.

О. Алешо

ФЕДІР КІНДРАТОВИЧ ВОВК ЯК АНТРОПОЛЬОГ

Доклад виголошений на загальних зборах природничої секції Українського Наукового Товариства в Києві, присвячених пам'яті Хведора Кіндратовича Вовка.

Мені випала честь доповісти шановним зборам про діяльність та значіння Хведора Кіндратовича як антропольога. Я не ставлю собі завдання з'ясувати еволюцію світогляду та поступовий розвиток наукової думки покійного. Се, почасти зроблено попереднім докладчиком добр. Л.Є. Чикаленком, котрий змалював постать Хведора Кіндратовича як ученого-доісторика (доісторичної антропологии). Цікаво було б простежити розвиток наукової думки хоча б в сфері чистої антропологии. Се навіть необхідно зробити, але ж, нажаль, у мене немає відповідних матеріалів для сього. Одже я спробую тільки накреслити, і то в загальних рисах, визначну постать покійного як антропольога.

В особі Хведора Кіндратовича європейська наука втратила одного з видатніших учених, а українська — першого українського антропольога, глибокого та талановитого дослідувача рідного народу, озброєного знаттям та методою, що витворила західно-європейська наука.

Але ж не тільки науковою західно-європейською школою відзначається покійний від інших учених Європейського Сходу, настільки оригінальна і талановита його вдача, що перед тим як перейти до безпосереднього розгляду наукової діяльності Хведора Кіндратовича, конечно потрібно сказати декілька слів про найголовніші особливості його інтелекту. Гострий та ясний розум, критицизм як найкраще сприяють розвиткові позитивізму, що характеризує світогляд покійного й проходить через все його житте та наукову діяльність.

Нахил до позитивізму ми бачимо з самого початку наукового життя Хведора Кіндратовича, коли він купчить свої інтереси на природничих науках а найбільше на хемії до якої належить його перша науково друкована праця. Студіювання хемії, можно гадати, й дало Хведору Кіндратовичу тонкий та точний аналіз, що характеризує всі його наукові роботи. Широка та жива натура покійного не могла обмежити свої інтереси рамцями чисто природничих наук, Хведір Кіндратович (як громадський діяч) цікавиться ще соціальними науками а найбільше дисциплінами які досліджують народне житте, цікавиться він безпосередньо українським народнім життем та побутом. В сий сфері інтерси його сягають дуже глибоко — Хведір Кіндратович друкує цілу низку работ по різним царинам етнографії. Досліджуючи народне житте, покійний і тут лишається природничником як по своєму світогляду так і по науковій методі. Цілком зрозуміло, що він, як природник мусів логічно дійти до студіювання фізичного типу людности а разом й людського організму — як більш тривкого, коли можна сказати позитивного природничого матеріалу. Справді коли доля закинула покійного до Парижу, сього центру — всесвітньої лабораторії антропологиичних наук, він весь віддається науковим студіям в сий сфері. Слухаючи курси по етнографії, доісторії, соціології та іншим наукам, що досліджують житте людности, Хведір Кіндратович, найбільше сил та енергії віддає студіюванню анатомічної антропологии та зв'язаним з нею біологичним наукам, як порівнюючій анатомії, ембріології та іншим.

Чисто природничий характер, точна мета, ясно зазначені межі та завдання антропологии французької школи, цілком відповідають

позитивізму, ясному та критичному розумові покійного. Антропология тут розуміється як природнича історія людини; студіюючи фізичні прикмети людности, людський організм взагалі та його еволюцію вона, таким чином являється чисто біологічною наукою. Студіюване антропология втворило з Хведора Кіндратовича природника-еволюціоніста, котрий на всі явища життя дивиться через призму еволюції. Еволюція для нього являється не гіпотезою або теорією, се непорушний закон живої природи, якому однаково підлягає як організм так й все життя організму. Яскравий доказ правдивости еволюціонізму дав сам Хведір Кіндратович в своїй роботі про ступню «Variations squelettiques du pied chez les Primates et dans les races humaines». Ся класична праця по порівнюючій анатомії уявляє з себе капітальний внесок й до скарбниці антропологічних наук, тому починаючи нарис наукової діяльності в сій сфері, розглянемо її як першу велику наукову студію Хведора Кіндратовича по анатомічній антропология більш докладно. В передмові покійний пише, що ся робота є наслідок студій його на протязі багатьох літ де він використовував весь матеріал, який знайшовся в Парижі, про приматів взагалі, а зокрема по антропоїдним мавпам та примітивним расам. З характерною для нього обережністю, Хведір Кіндратович дає не багато висновків, але всі вони мають велику вагу і надзвичайно ґрунтовні. Поминаючи де які зупинимося на найнаголовніших. Зв'язавши, послідовними формами ступни, людність через антропоїдів з нижчими приматами та іншими звірятами, Хведір Кіндратович разом з сим з'ясує еволюцію ступні людських рас в межах людности. «Скелет людської ступні (людських рас)», пише він «має багато ясных слідів пристусовання (ступні) до лазання яке мало бути попереднім перед ходою на ногах». Шо до людської ступні: «Взагалі етнічні особливости скелета ступні дають послідові форми розвитку; од ступні криво поставленої та пліскуватої (примітивні раси) — до рівної та сводчатої (європейці)». З'ясувавши еволюцію ступні Хведір Кіндратович довів необхідність студіювання її, як однієї з важних антропологічних відзнак. Конкретним наслідком сього являється внесення в систему помірів живої людини — мірання довжини та широкости і інші поміри ступні. Показчиком форми ступні приймається встановлений Хведором Кіндратовичем index — відношення широкости ступні до довжини її та інші пропорції. Таким чином, розглядаючи сю роботу, що до її наукової вартости, мусимо констатувати, що тут Хведір Кіндратович являється визначним західно-європейським ученим й стає поруч з такими французькими антропологами як Манувріє, Мортільє та інші.

Перебуваючи в Парижі Хведір Кіндратович не пориває зв'язків з Україною, навпаки він й

в сфері антропология всі свої сили та наукове знаття мріє приложити на рідній ниві. Покійний цікавиться антропология українського племені, а разом й словян взагалі; пробує з'ясувати місце як перших так і других серед інших племен та рас. Не маючи змоги підійти до безпосереднього студіювання, Хведір Кіндратович уважно слідкує за літературою та і сам містить в французьких антропологічних журналах статті, замітки, рецензії по антропология українців (Можна гадати, що погляди визначних французьких вчених, як напр. Денікера, що до фізичного типу українців та, почасти, й словян склалися не без участі покійного). Тільки з 1903 року небіжчик має спроможність почати дослідження фізичного типу українців. На протязі од 1903 по 1906 рік (в літку) Хведором Кіндратовичем переводяться антропометричні поміри українського населення Галичини, Буковини та Угорщини.

Аналіз сього (нового) досить численного матеріалу дозволяє Хведору Кіндратовичу перш всього більш докладно вияснити, бодай в головних антропологічних рисах, фізичний тип українців, по друге зазначити певне місце українців серед інших словян. В своїй роботі надрукованій в Записках Львівського Наукового Товариства Хведір Кіндратович рішучо приєднує українців до західних (виключаючи поляків) та південно-західних словян, а гуцулів визнає найбільш чистими українцями котрі ясною брахіцефалією, високим зростом (вище 1700), темною пігментацією як волосся так й очей, та іншими антропологічними рисами, «зв'язують між собою східно-українські групи з південними слов'янами». Сі висновки безпосередньо стосуються до західних українців, хоча в загальних рисах можна було б поширити їх і на все українське плем'я. Але ж Хведора Кіндратовича не задовольняють наслідки своєї праці й він прагне дослідити український тип на більш широкому матеріалові який би захопив територію й Придніпрянської України.

В 1907 році, коли Хведір Кіндратович повернувшись з закордону розпочинає наукову працю в Петербурзі, з'являється можливість для нього перевести пляномірне дослідження України. Читаючи курс анатомічної антропология, доісторії (доісторичної антропология), та етнографії, покійний гуртує антропологічну школу з своїх слухачів-студентів Петербурзького університету. Дякуючи тому що учні, які складають сю школу в більшості українці — вдалося на протязі кількох літ перемерити біля 5000 українців, при чому поміри їх захопили всю територію України. На основі сього матеріалу, Федір Кіндратович гадав видати антропологічну мапу України.

В антропологічній лабораторії Петербурзького Університету, під керуванням Хведора Кіндратовича його учнями проводиться наукове оброблення антропометричних матеріалів.

Робота по підготовці матеріалу до мапи була закінчена але ж політичні події не дали змоги видрукувати мапу, не довелося Хведору Кіндратовичу довести видання її до кінця й пізніше. Використав Хведір Кіндратович сей матеріал тільки за для своєї статті, що була надрукована в II-му томі енциклопедії «Українській Народ в его прошлом и настоящем. (Антропологические особенности украинского населения)». Аналіз сих помірив переконав Хведора Кіндратовича в правдивості його міркувань (що до фізичного типу українців) які він висловив в попередній розвідці про західних українців, багато виникло нового. Перш всього виявилось що українське плем'я, по головнішим антропологічним рисам, має більш або менш одноманітний та суцільний тип, а коли ж і спостерігаємо відміни від сього типу, то тільки на окраїнах Української території, й сі відміни є наслідок домінування елементів суміжних етнічних груп, домішок якіх мали місце в новітні часи. Виключається можливість того, щоб українське плем'я з давних часів, так сказати первородне або стародревне, мало складний різнородний етнічний тип. Ще більш упевняється Хведір Кіндратович в тім, що українці стоять найближче до південних та західних (виключаючи поляків) слов'ян — і, таким чином, належать до адриатичної або динарської, по поглядам французьких антропологів, раси. В порівнянню з іншими — північними слов'янами (білорусами та великорусами) українське плем'я захвало багато древніх рис фізичного типу слов'ян себ то: брахіцефалію, високорослість, темну пігментацію волосся та очей та інше. Білоруси ж та великоруси, вбираючи до себе багато чужеродних етнічно елементів (переважно фінських племен), значно відмінили свій стародревній тип й зараз характеризуються комплексом таких антропологічних відзнак або рис як суббрахіцефалія а то навіть і мезоцефалія, яснішу кольорацією волосся та очей (волоссям в більшості руським, ясними очима), вищесереднім а то в більшості середнім зростом та іншими рисами. Сі висліди йшли в розріз з тими поглядами які панували серед російських вчених й викликали серед останніх цілу бурю незадоволення. Виходило що великороси не є характерний тип слов'янської раси, навпаки чисто слов'янського захвалося у них дуже мало, далі, що до українського племені то воно дає, в загальних рисах, суцільний антропологічний тип, і се племя треба рахувати більш слов'янським й ближчим до західних та полудневих слов'ян ніж до північних себ то великоросіян. Але ж висновки Хведора Кіндратовича ґрунтувалися на зовсім новому та великому матеріалові, найголовніше однородному (всі поміри переводилися по системі Брока, значно доповненій яка між іншим була принята на останньому міжнародному конгресі антропологів в Женеві), між тим як дослідження великоруського племені в таких

розмірах не переводилося. Можна ще зазначити, що послідуєчи систематичні обслідування окремих російських антропологів як напр. Д.А. Золотарьова показали, що в відношенню до великоросів певної території, приходиться констатувати різнородність та неодноманітність антропологічного складу населення (Такої різнородности у великоросів можна сподіватися, приймаючи на увагу велику кількість домінування різних фінських племен, й для всієї території Московії). Сі поміри українського населення являються в історії науки єдиним пляномірним дослідженням, переведеним в таких широких розмірах, одного з слов'янських племен; вони ясно показали необхідність такого ж пляномірного дослідження й інших слов'ян. Хведір Кіндратович подає ініціативу такого обслідування. В Записках Російської Академії Наук за 1912 рік він містить статтю про організацію досліджування слов'ян взагалі. Але ж становище антропології в бувшій Російській Державі не дало змоги перевести хоч частину тих проектів та плянів, що намічає покійний.

Закінчуючи нарис наукової діяльності Хведора Кіндратовича неможливо поминути ще однієї характерної риси його наукової вдачі. Небіжник ніколи не був чисто кабінетним вченим, в його особі ми бачимо борця, котрий по всяк час дбає про інтереси науки, завзято їх обстоє. Нагадаю тільки то обурення та суворе осудженне «варварського поводження» (як він називав) де кого з російських вчених з дорогоцінними останками людських та звірячих кісток, — обурення поводженням легковажних «археологів», які геть викидали кістки при раскопках. Коли в 1915 році Російське Міністерство Освіти намічає реформу університетів Хведір Кіндратович містить в «Ежегоднике Русского Антропологического Общества при С-Петербургом Университеті» статтю (Антропология и ея преподавание в Университетах) в який висуває необхідність окремої катедри по антропології найменше з трьома спеціальними курсами: по анатомічній антропології, доісторії (доістор. антропол.) та етнографії. При кафедрі повинні існувати спеціальні кабінети та лябораторії пристусовані до наукових студій, які б разом складали антропологічний інститут. Відбитки сієї статті він подає до Міністерства Освіти, вживає ще інших заходів але на жаль вони не мають реальних наслідків, позаяк Хведір Кіндратович один тільки виступає в оборону науки, — російські антропологи не підтримують покійного. Поруч з боротьбою за крашу долю своєї науки, Хведір Кіндратович й при кепських обставинах Російського життя, що до антропології встигає багато збудувати й залишити після себе дорогоцінну наукову спадщину. Читаючи курс в Петербурзькому Університеті, небіжчик, на мізерні кошти що асигнуються там на антропологию, збирає по антропології та етнографії невеликий але надзвичайно коштовний з

науково-педагогічного боку музей, обрехтовує лабораторію комплексами різного антропологічного струменту та приладдя. Найголовніше значінне для науки має жива лабораторія — антропологічна школа, що Хведір Кіндратович згуртував біля себе. Мало того, що він передав цій школі своє знатте методу західноєвропейської науки — Хведор Кіндратович вселив в своїх учнів щиро любов до науки. Як природник, небіжчик виховує обережність в висновках, суворе бореться з безпідставними вигадками, без пощади критикує роботи своїх учнів. Але ж поруч з сим він не пригнічує своїм авторитетом та науковою ерудіцією, навпаки всіма силами розвиває ініціативу, доручаючи учням відповідальні роботи. Коли хто з них вагався, Хведір Кіндратович говорив: «Робіть аналіз, зробіть свої висновки а тоді подивитесь що про се говорять інші. На авторитети не важайте, не приймайте ні одної думки без критики». Крім суворої наукової школи, багато щирої любові лишається у небіжчика до своїх учнів, з котрими звязує його не тільки спільність інтересів в науковій сфері, а ще любов до рідного краю. Для своїх учнів Хведір Кіндратович був не тільки авторитетним учителем та визначним українським діячем — він був старшим високоповажаним та щиро любимим приятелем, до якого всі вони сходилися за порадою в тяжких обставинах життя, для розв'язання не тільки складних наукових але ж й питань свого особистого життя. На все життя

залишається у кожного з учнів світлі, найкращі спогади про велику постать свого учителя.

* * *

Непоправну втрату понесла українська наука в особі Хведора Кіндратовича, залишилась після нього велика наукова спадщина, наш обов'язок зберігти її якнайкраще і закінчити то, чого не дало житте закінчити небіжчику. Свое власне наукове майно — книгозбірню та матеріали по антропології, етнографії та доісторії, все, що було зібрано на протязі всього життя передав він українським науковим інституціям. По постанові ввірників (душоприскачків) все се передається Українській Академії Наук, як основа майбутнього Антропологічного інституту Академії. Але ж крім сього, ще інші матеріали залишилися в антропологічній лабораторії Петербурзького університету. Се поміри — антропологічні матеріали українського населення. Наукове Товариство, як всеукраїнська наукова інституція, повинно подбати про повернення сих матеріалів на Україну. Се легко зробити, знявши з них копії. Ще раз прошу шановні збори вибачити мені сей коротенький та неповний доклад. Коли вдалося хоча скільки небудь, накреслити в загальних рисах визначну постать Хведора Кіндратовича Вовка — я виконав своє завдання.

12 січня 1919 року

Ан. Носів

ПРОФ. ХВ.К. ВОВК — ЯК ЕТНОГРАФ

Становище наукової праці на Україні взагалі було досить прикре аж до революційного часу, коли Україна здобула собі право на самостійне життя й розвиток своїх внутрішніх сил, своєї культури й наукового дослідження минулого та сучасного життя рідного народу. Загальне політичне становище України й місце, яке вона займала до недавнього часу серед культурного світу, не давали змоги найвидатнішим діячам нашого громадського та культурного життя вільно працювати на користь України. Наукове життя мусило теж або замерти, або припинитися, а в кращому разі десь тихесенько знаходити собі притулок і можливість для свого розвитку.

Все ж таки, не дивлячись на всі обставини українського життя, наукові досліді України не загинули. Між ними етнографія знайшла собі місце, як наука, котра найближче торкається народного життя, студіюючи його матеріальний та духовний побут.

Досить згадати наших визначних діячів: Костомарова, Куліша, Маркевича, Чубінського, Антоновича, Драгоманова, Русова, Потебню, Ефіменкову, Сумцова, Багалія й багато інших, щоб побачити, що етнографія з давніх часів звертала на себе увагу відомих українських вчених. Але вони здебільшого займалися однією частиною етнографії — фольклором, майже не торкаючи матеріального побуту життя народу.

Маємо декілька дослідувачів, котрі прилучали до фольклору й народній побут, обряд і таке інше, але всеж таки вони більше зупинялись на першому, ніж на останньому, й тільки проф. Хведір Кондратович Вовк, цей невтомний діяч на науковій ниві, почав дивитися на етнографію в ширшому розумінні цього слова,

ставлючи за головне побутову сторону життя людности на зразок західноєвропейських вчених, і дивлячись на фольклор тільки, як на окрему галузь етнографії. Цим проф. Вовк і етнографію українського народу прилучив до стану європейської науки, і сміло можемо його рахувати дійсним піонером української етнографії.

Життя, побут, звичаї, обряди, думки, пісні та інше українського народу починають цікавити Хв.К. Вовка ще з молодих літ, і бачимо, що вже в 70-х роках він бере участь в роботі Київського Відділу Географічного Товариства, роблячись його визначним співробітником. З цього часу й починається слід наукової етнографічної праці незабутнього небіжчика, котру він не кидав до самих остатніх часів свого досить трудного життя.

Ми не ставимо собі завданням зазначити тут повне значіння проф. Вовка, як етнографа, це можливо буде зробити тільки після того, як буде опрацьована в частині, що нас цікавить, спадщина покійного, що зібрана у Кабінеті Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка при Українській Академії Наук, увесь той чисельний ще недрукований етнографічний матеріал, котрий він не встиг обробити й надрукувати, котрий залишився в рукописному стані в численних замітках про власні його досліді та наукові міркування. Ми хочемо тільки згадати в загальних рисах де що з наукових праць Вовка, що належе до етнографії українського та інших народів.

Ще в 70-х роках Вовк складає й друкує в виданнях Київського Відділу Географічного Товариства та інших програму для збирання матеріалу по етнографії, виголошує народні назви рослин, пише про значіння ярмарок на

селі, про характерні риси українського орнаменту та інше.

Але за цей час загальні обставини політично-го життя значно міняються, й Хв.К. Вовк примушений покинути Україну, як і інші українські діячі, подався за кордон. На деякий час він зупиняється в Румунії, збираючи етнографічний матеріал, їде на Дунай, в Добруджу, Болгарію й інші міста західної Європи, роблячи свої наукові дослідження, та пишучи численні замітки по окремих галузях побутової етнографії та фольклору, котрі після служили йому цінним матеріалом для наукових праць і викладання лекцій по етнографії.

Потім Хв.К. Вовк їде в Париж, де на довгий час свого життя віддається науковим працям.

За цей період Вовк друкує у французьких та інших виданнях свої етнографічні праці про Задунайську Січ, колонії в Добруджі, українське рибальство в Добруджі, пише про обряди та звичаї весільні на Україні, Болгарії та у інших слов'ян, пише про народні оповідання, про вогонь з кременя та грім на Україні, про санки у похоронних обрядах на Україні, де що з українського фольклору, пише про людські жертви в Великоросії, писанки у Франції, амулети кримських татар. Багато ще чого писав Вовк по етнографічним питанням за часи перебування за кордоном, але всього тут тепер ще не перелічиш; приходиться обмежитись друкованими працями, не торкаючись поки що його сирого матеріалу, ще не розробленого.

Зазначемо ще тільки, що, коли було запрошено Хв.К. Вовка до Львова, вже як відомого вченого, він пише в етнографічних виданнях Наукового Товариства імені Шевченка у Львові, наїздом там читає лекції, редагує «Матеріали до українсько-руської етнології» й висловлює свій погляд на тогочасний стан та новіші завдання української етнології.

За весь цей довгий тридцятилітній час закордонного життя Хв.К. Вовк здобув собі признание й славу відомого західно-європейського вченого з великим досвідом та широким знанням етнографії народів, їх побуту, звичаїв і таке інше, головним чином, етнографії українського й взагалі славянських народів. Коли в Петербурзі почав упорядковуватися Етнографічний Музей, як частина б. Музею Олександра III (маючого тепер назву «Русского Музея»), в якому бракувало фахівця по південним та західним частинам Росії, дякуючи заходам відомого етнографа Клеменца (тодішнього директора Музею), викликано було з закордону Хв.К. Вовка й доручено йому цю галузь Музею.

Кілька літ працював він в Музею, збираючи етнографічний побутовий матеріал головню український та південних слав'ян, а потім і других західних слав'ян. Ідея належності українців до групи південних слов'ян з спільною з ними культурою (т.з. «адриятична раса») завжди мала для нього значну вагу, і він старався,

порівнюючи, показати це на побутових зразках цих народів.

Зібрати музейський матеріал Хв.К. Вовк або сам їздив, або значно помогав своїми порадами та великим знанням тим, кому Музей доручав збирати цей матеріал.

Наслідком такої Вовкової праці Росія має перший Етнографічний Музей слов'ян по кількості зібраних народних річей, особливо українських, і тому, що вони систематично підібрані та виставлені для оглядання по окремих питаннях побутового життя народів. Музей цей, дякуючи Хв.К. Вовку, має багато цінних колекцій народньої одягу, побутового знаряддя, народних виробів, колекції керамічні та по склу й багато ще інших. Зібрано остільки багато річей й частинами так систематично, що, розглядаючи їх, більш менше одержується повний малюнок життя, особливо українського народу, як в буйшій Росії, так і в закордонній Україні.

Що належить да інших слов'ян, то вони зібрані далеко не так повно, бо цьому шкодили умови збирання за кордоном та інші причини, але все ж таки пощастило зібрати де що по етнографічним питанням білорусів, сербів, болгар, чехів, поляків і інших.

Коли приходилось зустрічатися з Хв.К. Вовком в його музейному районі, то, розглядаючи разом з ним і балакаючи про етнографію українського народу, бувало почуваш з яким щирим інтересом відносився він до кожної дрібненької на погляд речі, але маючої в життю народу своє особливе значіння, і завжди починав він шукати чогось для порівняння у других народів із зібраного в Музею, або починав згадувати що таке, або подібне, істнує у таких то народів особливо ж у південних слов'ян; іноді дуже жалкував Хведір Кондратович, що приходиться упорядковувати Музей етнографії, між іншим і українського народу, далеко від України, та що тогочасний уряд робить неможливим все зробити, як хотілося б, згідно з його загальним досвідом та знанням.

На великий жаль, Хведір Кондратович не дожив до часу відкриття Руського Музею, а разом і часу — коли зібраним їм матеріалом громадянство з подякою почало би користуватися.

З наукових праць Хв.К. Вовка по етнографії за часи перебування в Петербурзі, окрім своєї роботи в Музеї, можемо поки що зазначити те, що він пише про старовинні церкви на Волині, про етнографічні колекції з буйших російсько-американських колоній, складає програму збирання матеріалів про весілля у великоросів та іногородців східної Росії, пише про наукові праці П.П. Чубінського та проф. Сумцова, про українські закрутки і інше. Особливо ж цінну за ці часи маємо працю Хв.К. Вовка по етнографії українців, надруковану в виданні «Украинский народ в его прошлом и настоящем». Се була визначна праця Вовка, в котрій він популярно висловив свої погляди на походження українського

народу й на зближення його з південними та західними слов'янами, в той же час він почав писати другу велику працю по етнографії України на українській мові, де мав думку докладніше розібрати й освітлити це питання, але, на жаль, скінчити таку працю він не встиг.

І як остання його етнографічна праця — можна зазначити статтю про слов'ян, де в загальних рисах Хв.К. Вовк висловив свої погляди на сліди впливу старої середземноморської культури, особливо давніх грецьких та римських колоній, на слов'ян, і на існуючі спільні етнографічні риси у слов'ян взагалі.

Окрім згаданого тут, Вовк за цей час редагує видання Етнографічного Відділу Музею Олександра III — «Матеріали по етнографії Росії», I і II т.

Згадуючи етнографічну працю Хв.К. Вовка після його приїзду з закордону, треба зазначити, що крім праці в «Руському Музею», він бере участь в загальній етнографічній роботі Географічного Товариства в Петербурзі; починає підготовчу працю для складання етнографічної мапи народів, бувшої Росії, для чого заснована при Російській Академії Наук «комісія по изученію племенного состава населения Росіи»; окрім цього, він був головою «Русского Антропологического Общества при Петроградском Университете», в діяльності й засіданнях котрого Вовк завжди брав широку участь докладами або оповідаючи між иншим про всі новини в антропологічній й етнографічній науках і виступаючи діяльним промовцем в дебатах, котрі провадились після антропологічних та етнографічних докладів.

Не можна не зупинитися ще на одній визначній стороні послуг небіжчика на етнографічному ґрунті — це викладання ним лекцій по етнографії в Петербурзькому Університеті.

Невеликий гурток слухачів на 16 лінії Вас. Остр., щирий відношенням до свого любого вчителя проф. Вовка, завжди був осередком наукових етнографічних студювань й міркувань під його цінним керуванням. Професор Вовк читав курс порівнюючої етнографії, надаючи особливу увагу українській етнографії й порівнюючи її з етнографією інших народів. На ці лекції він приносив свої картки-замітки більшою частиною з власного подорожування, а іноді виписаних із дослідів кого иншого з етнографів. Сі картки є спадщина небіжчика великої наукової ваги, бо по ним можливо довідатися більш менш про все, що знав сам небіжчик, чим цікавився в цій науковій галузі його фаху й як дивився він на те, чи инше питання етнографічного життя народів. Тому коли в який час весь його науковий матеріал буде систематично розібраний і приведений до ладу, тоді тільки громадянство дійсно пізнає Вовка й виявиться вся його надзвичайна постать, мудрість та значіння як визначного вченого західно-європейської школи по всім галузям його наукового фаху, а з окрема по етнографії.

Із усього, що тут в загальних рисах сказано, бачимо невтомну працю проф. Вовка по розвитку погляду на етнографію як науку в широкому розумінню, бачимо освітлення побутового життя українського народу науковим етнографічним досліджуванням і старання проводити ідею зближення українців з південними слав'янами по спільним етнографічним рисам цих народів (останнє він підкреслював і в своїх антропологічних працях).

Тепер, коли Україна вийшла на шлях вільного культурного й наукового життя, смерть Хведора Кондратовича Вовка визначного представника й праводаря ідей західно-європейської наукової школи — це тяжка болюча втрата для громадянства й української науки взагалі.

П. Стебницький

ДО БІОГРАФІЇ ПРОФ. ХВ.К. ВОВКА (ВОЛКОВА)

Поважна постать покійного професора Вовка виразно відзначається серед численного гуртку громадських і наукових діячів України. Один з найстаріших членів Київської «Старої Громади», представник генерації «середостатків» української інтелігенції, що вперше зв'язала свою національно-культурну програму з висновками європейської політичної думки і соціальної науки, політичний емігрант, нарешті вчений, що заслужив признання європейських фахівців і дійшов до вершин наукової ієрархії, — Хв.К. Вовк безперечно вартий широкого освітлення його складної біографії, громадської праці, національного значення і наукових заслуг. Такого освітлення треба ждати від його ровесників — старих київських громадян та від його учнів, молодих українських вчених, що оточували проф. Вовка в останні 10 літ його життя, і були йому найближчими людьми по світогляду і спільним інтересам.

Я з свого боку, для цих перших громадських зборів, присвячених пошані пам'яті проф. Вовка, можу подати лиш де-який уривковий біографічний матеріал та короткий нарис останнього петроградського періоду життя небіжчика.

Загальну схему свого життєпису склав сам Хв. К. незадовго до смерті в *curriculum vitae*, яке він виготовив для Київського університету з приводу своєї кандидатури на професорську катедру. З цим цікавим документом, в яким зазначені всі головні факти з життя й наукової діяльності покійного я перш за все і познайомлю шановні збори.

Хв.К. Волков народився в Крячковці на Полтавщині, 5 березня 1847 р. Середню освіту він одержав в Ніжинській гімназії, після того

в 1865 р. вступив у Новоросійський, а далі в Київський університет по природничому відділу фізико-математичного факультету. Працював він переважно по ботаніці у проф. Вальца та по хімії в лабораторії проф. Алексієва; ще студентом він надрукував дві праці по цим наукам. Скінчивши курс служив коло 2-х років у Київській Контрольній палаті. В початку 1873 р. брав участь, як член-основатель, в організації Південно-західного відділу Імп. Росс. Географічного Товариства, був його дійсним членом, зробив кілька наукових докладів, склав більшу частину «Програми для зберігання відомостей по етнографії», працював при одноденному перепису Києва 2 березня 1874 р. В-осені того-ж року брав участь в III Археологічній з'їзді, зробив доклад про південноруську орнаментику, надрукований потім в «Трудах» з'їзду. В 1875—1876 рр. брав участь в розкопках проф. В.Б. Антоновича в Київщині і на Волині.

В 1879 р. через збільшення утисків проти українського руху, виїхав за кордон. В довгих подорожах робив етнографічні і історичні дослідження над українською людністю Добруджи та ремісництвом Болгарії, які видрукував в Київських та Петербурзьких журналах за псевдонімами. Далі, одвідуючи в становищі домашнього вчителя, головні міста Австрії, Італії, Швейцарії та Франції, пильно студіював над великими археологічними та етнографічними колекціями Відня, Риму, Неаполю, Флоренції, Берна, Женеви, Цюриху й нарешті Парижу.

Оселившись після того в Парижі, він віддав свою увагу головним чином довголітньому студіюванню анатомічної антропології, дорівнюючій етнографії та доісторичній археології, слухаючи лекції видатних професорів та

займаючись спеціальними дослідями в лабораторіях. Видержавши іспит і оборонивши дисертацію (*Variations squelettiques du pied chez les Primates et dans les races humaines*) дістав ступінь доктора природничих наук.

В 1900 р. Хв.К. Вовк брав участь в організації археологічного відділу Всесвітньої виставки і читав лекції в міжнародній школі на виставці. З 1901 по 1905 рік викладав соматичну антропологию, доісторичну археологію і етнографію в Російській вищій школі, організованій в Парижі Мечніковим та Ковалевським.

В кінці 1905 р., — коли в Росії настали вільніші часи — Хв.К. було дозволено повернутися до Росії. Оселився він в Петрограді, де зазвичай найлегше було знайти ґрунт для наукової праці по його фаху. Взявшись за улаштування етнографічного відділу Музею ім. Олександра III, Хв.К. разом з тим читав лекції по антропологічним наукам в Вищій школі Лесгарта, а з 1907 р. зайняв приват-доцентуру по кафедрі Географії та Етнографії в університеті, читаючи анатомічну антропологию, доісторичну археологію, порівнюючу етнографію та ведучи практичні студії по остеометрії і помірам на живій людині. За 10 літ професорування він опорядив свій кабінет потрібним знаряддям і струментом, зібрав великі колекції доісторичної стародавности, муляжів, скелетів, черепів, етнографічного матеріалу.

З того ж 1907 р. Хв.К. призначено хранителем етнографічного відділу музею Олександра III. На цій посаді він відбув кілька великих етнографічних подорожів, переважно по Австро-Угорщині, де робив детальні етнографічні і антропометричні дослідження над українською людністю і зібрав велику колекцію етнографічного матеріалу та фотографічних знімків.

З 1909 р. за допомогою кількох своїх слухачів, розпочав нескінчену ще й досі розкопку великої палеолітичної стоянки в Мізині на Чернігівщині, яка вже дала дуже багаті наслідки, переваживши все, що було до того знайдено в інших стоянках тої доби на російській території. Окрім того, зробив за той час кілька менш видатних розкопок.

В кінці 1917 р. по представленню фізико-математичного факультету, Совіт Петроградського Університету обрав Хв. К. доктором Географії і Етнографії *honoris causa*.

Хв.К. був членом учених товариств: Русск. Географического, Р. Антропологического и Общ. Землеводенія — в Петербурзі; Общ. любит. естествознанія, антропології і етнографії — в Москві; Наукового т-ва в Києві і Наукового т-ва ім. Шевченка ві Львові; *Société d'Anthropologie de Paris, S-té préhistorique de France, S-té des Excursions scientifiques* — в Парижі; *Narodopisnou Společnosti československé* в Празі.

Він був головою і почесним членом Р. Антропол. общ., товаришом глави общ. землеводенія, головою кількох комісій в етнографічному відділі геогр. общ. і т.п.

Нарешті Хв. К. був членом редакції «*L'anthropologie*» в Парижі, редактором «Матеріалів до укр.-руської антропології» у Львові та «Матеріалов по етнографії Росії», що видавав етнографічний відділ музею Олександра III.

* * *

Цей сухий нарис, — сказати б, формулярний список Хв.К. Вовка — лиш в грубих рисах характеризує сферу його наукових інтересів та той шлях, яким він поступав в теоретичній і практичній роботі по своїм фаху. Оцінка його наукового світогляду, методів його роботи та її наслідків — в друкованих працях і зібраних матеріалах — це діло спеціалістів. Я торкатимусь цієї частини діяльності Хв.К. постільки, поскільки вона перепліталася з його участю в громадським житті, де він теж відіграв не аби-яку роль.

Я вже зазначав на початку, що в 70-ті роки, працюючи на київському ґрунті, Хв.К. належав до тодішньої молоді генерации українців, в котрих в програму входили, окрім національних, також політичні і соціальні постулати. В ті часи, як відомо, адептам європейської політичної думки не легко було працювати в Росії, і загострення урядових утисків проти українського руху в 1876 р. пояснялось, між іншим, тою причиною, що «пропаганда українофілів», як це зазначав в своїм доносі Юзефович, «маскирувала собою ідеї соціалізму». З цієї причини мусів Драгоманів перенести свою наукову і громадську роботу за межі Росії, — подібні обставини через кілька літ примусили емігрувати і Хв.К. Вовка. Отже значну частину свого закордонного життя Хв.К. перебував в тісній зближенні з Драгомановим. Ці особисті стосунки з Драгомановим, участь в його політичній роботі і виданнях в'яжуть таким чином, що сторінку життєпису Хв. К. з дуже важним періодом українського руху. Звідси почались і близькі стосунки Хв.К. до молодого гуртка галицьких народовців-радикалів, що був під Драгоманівським впливом. Особливо близько зійшовся Хв.К. з Іваном Франком, з котрим далі ще тісніше зв'язали його спільні наукові інтереси.

В парижській періоді життя Хв.К. вже виключно віддався науковій роботі, але ця робота своїм змістом присвячувалась в значній мірі Україні і сама служила для нього живим зв'язком з рідним краєм. Участь в науковім т-ві ім. Шевченка допомагала Хв.К. захувати національний характер за матеріалом, яким оперувала його наукова думка, і надавала його праці певну планомірність. Разом з тим, через Львів піддержувались і загальні відносини Хв.К. з громадянством і громадським життям України як закордонної так і російської, а це в свою чергу, робило Хв.К. в Парижі ніби неофіційним представником української нації: він допомагав, по змозі, освідженню французької громадської думки про українську

справу; коло нього завжди групувались найзжі українці — з наукових і інших кругів інтелігенції, — постачали йому свіжі відомості з України і обмінювались із ним думками по пекучим питанням українського життя.

Довголітнє перебування в Парижі мало певний вплив на характер наукової праці Хв.К. і навіть почасти на його світогляд. Французька наука дала йому свою школу, свої методи і вихідні точки в дисциплінах його фаху і в поглядах і симпатіях Хв.К. взагалі помічались нахили, сказати-б, до французької орієнтації. З свого боку французи тепер шанували роботу і авторитет Хв.К. З цього вийшло навіть таке, що під час війни Хв.К. довелося стати об'єктом певного роду політичної маніфестації: французький уряд, для зміцнення франко-російських симпатій, присудив кільком видатним діячам російської науки і політики орден «Почесного легіона» за заслуги, що «сприяли зближенню Росії та Франції», серед таких осіб був і Хв.К. З юмором одмахувався цей старий соціаліст-драгоманівець од приятельських привітань з цього приводу, але все ж його втішило це признание з боку Франції значіння його праці на французькому ґрунті.

* * *

Умови, при яких Хв.К. почастило здобути дозвіл на повернення до Росії, зробили для нього обв'язковим переїзд до Петербургу, хоча й тоді він волів-би краще оселитись в одному з університетських міст України, щоб працювати для рідного краю. Але й Петербург як осередок російського політичного і громадського життя, давав українцям широке поле для національної роботи. Поволі Хв.К. зробився необхідним співучасником усякої справи, сполученої з інтересами української культури і українського національного руху, координуючи з цими інтересами і свої службові та наукові завдання. Музей Олександра III переважно енергії і праці Хв.К. завдячує прекрасними колекціями по етнографії України, особливо закордонної. В університеті він читає лекції гуртку українознавства, організує коло себе цілу маленьку школу з молодих прихильників його наукового фаху. З них він виробляє собі помічників в практичних дослідках по антропології української людності, по збиранню етнографічного матеріалу, по археологічним розкопкам. Участь в організованих Хв.К. наукових екскурсіях та в розробці їх результатів поволі виробляла з молодих слухачів Вовка серйозних робітників на полі української науки. В їх осередку Вовк був справжнім учителем на зразок такого французького *maître*, або старогрецького філософа: молодь оточувала його великим пієтетом, не вважаючи на те, що він був для своїх слухачів досить суворим ментором і незрідка корив їх за ті хиби, в яких бачив брак наукового методу або серйозності думки.

З цієї школи Вовка ми вже тепер маємо кількох закінчених молодих вчених.

З українських організацій громадського характеру Хв.К. бере активну участь в «Товаристві імені Т.Г. Шевченка» для заповоги академічній молоді. Користаючись своїми дружніми відносинам до проф. Максима Ковалевського, він запросив його в голови Т-ва, а сам взяв на себе обов'язки товариша голови, але фактично керував товариством на правах голови, або Ковалевський не мав змоги дати т-ву щось більше окрім свого популярного і впливового ймення. Під керуванням Хв.К. це т-во і існувало до останніх часів у Петербурзі.

В другім петербурзькім українськім товаристві — благодійним видавничім — Хв.К. був довгий час членом правління. Само собою, що зараз по переїзді до Петербургу він вступив і в Петербурзьку українську громаду, в якій був одним з самих активних членів, не вважаючи на своє обтяження всякою науковою та службовою працею. Без участі Хв.К. не обходилась ні одна справа, що виходила з ініціативи громади або провадилась під її впливом. Він працював у комісії по перегляду українського тексту св. Письма, що була організована при Академії наук; був членом комісії по виданню повного «Кобзаря» Шевченка; переважно його енергії треба дякувати за зроблене товариством імені Шевченка видання двох випусків репродукцій з шевченкових малюнків; він немало спричинився до організації видання на російській мові «Українській народ в его прошлом и настоящем», що по своїй ідеї мало бути в де-якій мірі енциклопедією українознавства. Без цього видання ми майже не мали-б багатьох цінних і авторитетних праць, а в тім числі і власних двох статей Хв.К. по антропології і етнографії української людності.

Взагалі, як не трудно було йому знаходити в своїй денній програмі вільну часину для якого нового діла, але він рідко коли відмовлявся допомогти справі, що мала якусь вагу в національнім розумінню. Коли з-початку війни, під впливом галицьких подій, серед петербурзьких громадян виникла думка піднести голос в оборону зруйнованої Галичини і разом дати російському громадянству широке та серйозне освітлення минулого і сучасного життя цієї країни, Хв.К. пише для цього видання прекрасний нарис етнографії закордонної України. Коли, в зносінах з найзжими англійськими вченими, виявилась потреба ближше познайомити Англію з українським рухом, Вовк пише в цій справі живу і інтересну статтю для місячника «Russian Review». Він органічно не вмів писати злегка, поверхово, — і коли «благодійне товариство» попросило у нього для свого календаря коротенької популярної статейки на тему, що таке слов'яни, наслідком явився стислий, але зовсім серйозний в науковім розумінню нарис.

Нездійсненою мрією Хв.К. — чи, певно одною з численних нездійснених мрій — зосталась українська етнографія в українській мові. Цю працю він задумав зробити на прохання «благодійного товариства», на підставі статті з видання «Український народ», але з новими даними, з додатком матеріалів, що не могли вийти в російську статтю, яка була більш менш обмежена що-до розміру, і з більш численними ілюстраціями. Він вже був розпочав цю роботу, але здається, не зміг далеко в ній зайти і полишив її, між іншою нерозробленою науковою спадщиною, своїм наслідувачам-учням.

Статті в виданні «Український народ» були, здається, останніми великими розвідками Хв.К., які врешті дали йому й офіційне визнання його заслуг від російських наукових кругів. Сталось це не без вагання, бо дехто з російських вчених знаходив в цих працях Вовка «мазепинську» тенденцію але все-ж об'єктивна оцінка взяла перевагу і Хв.К. в самім кінці минулого року дістав дуже втішну для нього звістку, що факультет його представив, а університетська рада ствердила — доктором *honoris causa*. Тільки з цього моменту старий мав змогу ставити свою кандидатуру на професорську катедру в українським університеті і марити в надії на успіх, про переїзд на Україну. В зв'язаних з цєю мрією заходах перебігли останні місяці перебування Хв.К. в Петербурзі. Але за цей час не вважаючи на тяжкі умови життя в пригніченій большевицьким режимом російській столиці, на своє фізичне знесилення через часті недуги та недоїдання, Хв.К. не зрікався громадської роботи. Останньою громадською справою, в якій він брав активну участь, була організація гуртка фахових українців для складання каталога української

старовини та українського мистецтва по петербурзьких музеях та колекціях. Цей гурток і тепер існує і нещодавно ввійшов в зносини з урядовими сферами України для улаштування цієї справи на певніщій ґрунті.

* * *

З розхитаним здоров'ям, з розбитими нервами, Хв.К. дійшов у кінці травня до повної незмоги терпіти довше петербурзький режим і вирушив на одчай Божий в небезпечну, при його віці, — бо дуже складну і не вигідну подорож. Випадкові пригоди, хвилювання, хвороба — зробили своє діло, і проф. Вовкові недовелось довершити своєї мрії. Навіть до української межі він не доїхав і упокоївсь, хоч на березі рідного Дніпра, але далеко від Києва. Перша російська революція повернула його з добровільного вигнання до конституційної Росії. Друга показала йому здалеку вільну Україну, але забрала у нього фізичні сили і не дала йому до неї дістатись.

В особі Хв.К. Вовка ми втратили дуже багато. Це був чоловік твердої, кремезної вдачі, вихованої суворою школою особистого життя та європейською дисципліною наукового труду. Серед нашого анемічного громадянства, отруєного гнилизною російської культури, він виглядав на якогось римського стоїка, де-коли може надто жорсткого та гострого в поведженні, але дорогоцінного в усякій реальній справі, де треба було ясної думки, критичного розуму і широкого світогляду. І як-би йому пощастило ще кілька літ пожити в добрих умовах на ріднім ґрунті, він би ще міг немало зробити для української науки, принаймні власними силами розробив-би хоч деяку частину своїх матеріалів, які тепер він полишив у спадщину Україні і своїм заступникам на полі його фаху.

Л. Чикаленко

ХВЕДІР КІНДРАТОВИЧ ВОВК ЯК ПЕРЕДІСТОРИК

Бажаючи змалювати постать покійного професора Хв.К. Вовка як передісторика, я й хвилини не думав зробити це в якихсь вичерпуючих розмірах, бо багато є причин, які роблять для мене неможливим виконати таке завдання. Належучи до наймолодшої генерації учнів покійного, я зазнав його вже за часів, коли для змученого тяжким життям в закордонній еміграції організму, проминули часи розквіту сил і не було вже в ньому тої сили, які виявляв він раніше та й навіть в перші роки його приїзду до Петербургу. На очах молодших учнів Хв.Кондр. проходила друга половина «кривої» життя і на наших очах відбувався повільний упадок сили покійного; по тому, що ми брали від Хв.Кондр. бачили ми надзвичайну постать ученого та учителя, яку могли-б нам надовше зберегти інші життєві обставини в минулому та кращий, а не Петербурзьський клімат в останні роки життя покійного. Для того щоб дати повну характеристику наукової діяльності покійного треба-б от-же було мені переглянути всі його праці і по них прослідкувати розвій його, як передісторика, але сього зараз не можна зробити, бо не дістати тут, у Києві всіх праць покійного, друкованих здебільшого в закордонних виданнях. Таким чином моя спроба характеристики може ґрунтуватись на особистих вражіннях та спостереженнях над останнім періодом життя Хведора Кіндратовича та на тій невеличкій частині праць покійного, які я міг тут розшукати...

Рідко мабуть можна зустрінути таку цільну та закінчену постать, якою був Федір Кіндратович. Вихований змолоду в ідеях матеріалізму та позитивізму він вже по своїй освіті хеміка мав не аби який ґрунт для утворення наукового світогляду, так характерного для

природознавців його генерації і який так яскраво відбився в творах великого, теж уже покійника, нашого земляка І.І. Мечнікова. Люде цієї генерації не бачили науки по за межами природознавства, вони може инколи переходили межі в недовір'ю до всіх дисциплін, які не стояли на природознавчому ґрунті, але ж людям цієї епохи завдячує природознавство силою нових відкриттів, їм зобов'язані й інші дисципліни своїм розвитком, бо дякуючи їхнім тенденціям було внесено світло системи в темні лябіринти повні ріжного матеріалу і свіжого, здорового і затхлого, непотрібного.

З студентських часів ще у Хведора Кіндратовича було стремління до праці на громадському ґрунті, з молодих років ще національне питання, таке близьке покійному впродовж цілого його життя, кликало його до чогось ширшого, ніж найбільш точні з природознавчих наук, інтерес до котрих був продиктований Хведорові Кіндратовичу самим складом його розуму ясного гострого, що не міг оперувати непевними фактами та туманними образами.

Все життя Хведора Кіндратовича є з сього боку надзвичайним зразком подвигу. Перед нашими очима проходить постать піонера, який в повному озброєнні іде в недосліджені краї, аби й в них на досвіді свого дослідженого краю завести нове життя та нові кращі порядки. Ми бачимо, як впродовж свого життя все далі й далі заходе Хведір Кіндратович в бік гуманітарних наук, як поволі еволюціонують його інтереси, як хемію заміняє ботаніка, а далі зоологія, порівнююча анатомія, антропологія анатомічна, етнографія і вже наприкінці передісторія. Дійшовши до передісторії Хведір Кіндратович зупиняється; правда, йому близькі були питання соціології ще, але далі йти він не

хотів, не міг, для нього тут кінчалася вже наука. Передісторія була справді в житті Хведора Кіндратовича останньою хронологічною дисципліною, якою він зацікавився і над розвоєм якої він працював. Правда, ще перебуваючи в Києві до своєї еміграції Хведір Кіндратович подорожує в 1875 та 1876 роках з Володимиром Боніфатієвичем Антоновичем по Київщині та Волині, допомагаючи йому в його археологічних дослідках, але в ті часи ми не бачимо безпосереднього впливу сього на напрямок наукових інтересів Хведора Кіндратовича хоч взагалі сама постать Волод. Боніф. (теж природника по освіті), близьке знайомство з його науковими інтересами та працями для розвитку світогляду Хв. Кіндр. мали величезне значіння. Портрети Володимира Боніфатієвича з різних часів його життя заїмали завжди почесне місце в Кабінеті Ф.К., а згадки про Вол.Боніф. були завжди повні величчю поваги, навіть піетізму.

Пізніше вже в еміграції ми бачимо, як Хведір Кіндратович перебуваючи проїздом в різних місцях Західної Європи знайомиться з місцевими музеями, але в ці часи ще більше мабуть цікавлять Хвед. Кіндратовича етнографічні колекції, бо на ці роки саме припадає ціла низка творів Хвед. Кіндр. по Етнографії. Під час цих подорожувань очевидно під впливом цікавості до передісторії знайомиться та близько сходиться Хведор Кіндратович з відомим чеським археологом Любаром Нідерле, працю якого він згодом перекладає на Російську мову. Тільки вже пізніше, в кінці восьмидесятих років, оставшись на довго в Парижі Хведір Кіндрат. близько береться до передісторії, вступивши слухачем в Паризьку Ecole L'Anthropologie і слухаючи там лекції по антропологічних науках взагалі, а з окрема й курс передісторії самого Gabriel'a de Mortillet батька сучасної передісторії. Хоч в ці роки центр ваги інтересів Хведора Кіндратовича ще на боці анатомічної антропологии, але очевидно, що підготовка його в той час в питаннях доісторії була не аби яка, бо дуже швидко ми бачимо Хведора Кіндратовича діяльним співробітником товариств «Société Prehistorique de France», «Société des Excursions scientifiques» та інших які ставили собі метою розвій передісторії...

Але гігантські кроки, якими йде в ті часи розвій передісторії Франції та других близьких країн, дякуючи цілком новим ідеям та засадам внесеним в передісторію низкою геологів, притягують до себе більшу увагу Хведора Кіндратовича і він сам береться до праці на сьому новому для нього науковому полі. Всіма своїми думками та почуттями на Україні перебуваючи, Хведір Кіндратович бере на себе важку місію зв'язати українську науку з французькою і стає на довгі часи єдиним містком через який наукові думки Західної Європи доходять до нас і навпаки. Хведір Кіндратович починає в французьких виданнях друкувати досить чис-

ленні розвідки в яких знайомить Західну Європу з видатнішими знахідками нашої землі: освітлює їх з точки погляду західно європейської науки, з другого боку Хведір Кіндратович в численних в Російських та Українських виданнях освітлює наш матеріал, вказує на його всеєвропейське значіння і в той же час доводить, що тільки тоді стане у нас передісторія та археология на науковий ґрунт, коли ми зазнайомимось з її придбаннями в Західній Європі а не будемо тішитися з своєї начебто самотності...

Найвидатнішими етапами в науковому розвитку передісторії Східної Європи були археологічні з'їзди, що відбувались приблизно що 2—3 роки по головніших містах Росії та України і от Хведір Кіндратович починає знайомити з працями цих з'їздів французські наукові кола, друкуючи в L'Anthropologie регулярні огляди діяльності цих з'їздів та підкреслюючи той чи инший доклад, який на думку Хведора Кіндратовича міг мати більше значіння для Європейської науки. Знаходять собі таке освітлення з'їзди у Вільній, Ризи, Києві, Харкові та інших. Подаючи огляд розвою всієї передісторії на території Росії сам Хведір Кіндратович найближче зацікавлюється первісною добою людської культури, кам'яним віком і то головне найдавнішою його частиною — палеолітом. Увагу Хведора Кіндратовича притягують до себе розкопки д. Хвойки у Києві на Кирилівській вулиці, яких той не міг науково з'ясувати і на прохання Хведора Кіндратовича пересилав до Парижу потрібний до наукового розгляду матеріал. Праця Хвед. Кіндр. з приводу цієї розкопки, яка з'являється в Bulletin de la Société d'Anthropologie показує нам Хведора Кіндратовича, як досвідченого Західньо Європейського вченого, який опанувавши цілком і теоретично і практично здобутками палеоліту у Франції освітлює темне питання нашої передісторії. В сій праці Хведір Кіндратович ґрунтуючись на надісланому д. Хвойкою матеріалі, головним чином фотографіях, детально студіює кремінну індустрію цієї стоянки і хоч які не були бідні з сього боку знахідки та надіслані матеріали, висловлює думку, що цю стоянку треба зберегти до останніх часів палеоліту а саме до магдаленської доби. Крім типологічних рис кремінної індустрії за таке розуміння цієї стоянки і обставини ті, при яких було знайдено зразки цієї індустрії і та картина, яку уявляє собою сама стоянка. Все ж таки в сій першій своїй статті з приводу стоянки на Кирилівській вулиці Хведір Кіндратович не міг довести цілком об'єктивно своєї думки за браком матеріалу і то не тільки у себе під руками а взагалі за браком знайденого матеріалу на самій стоянці. Не аби який досвід, який перейшов вже в чутте обґрунтовував висловлену думку і він же казав, що найближчі роки мусять дати матеріалу переконуючого і для людей менш досвідчених. Дійсно розкопки ближчих років

справдили пророкування Хведора Кіндратовича і д. Хвойкою були знайдені зразки гравюри на іклі мамута остільки характерні для магдаленської доби, що слідує величчю праця Хведора Кіндратовича «Магдаленське майстерство на Україні» надрукованій в XLVI томі Записок Наукового Товариства імені Шевченка у Львові з непохитністю доводить (те, що раніше, швидше передчувалось) непереможною силою об'єктивних порівнянь та фактів. Думка Хведора Кіндратовича висловлена в сій праці є тепер загально прийнятий науковий факт, проте правда де хто з нею не згоджується. Не погоджується з Хведором Кіндратовичем д. Хвойка, бажаючи віднести цю стоянку до найдавніших часів палеоліту в порівнянні з якими й Ашельська доба є добою вже пізнього, але, з огляду на те, що д. Хвойка взагалі не уявляє собі добре, що він мав перед собою і що міг мати, до його голосу не можна уважно й ставитись. Досить подати хоч би те, що в колекції зібраній Хвойкою майже немає справжнього викінченого начиння і зовсім бракує так званих мікролітів, тих характерних для магдаленських стоянок, богатих гравірованою кістю. Це не випадок, а очевидячки наслідок того як собі уявляв д. Хвойка палеолітичного чоловіка та зразки його індустрії. Інші міркування керували певне д. Обермаером автором відомої книги «Передісторична Людина» коли він зараховував у своїй праці Кирилівську стоянку до так званої «орін'якської» доби, доби яку він разом з абатом Брейлем ввели в своїх творах як поправку до загальноприйнятої класифікації Габр. де Мортільє, і яку вони широко так скрізь пропагують. Чого ж саме він зараховує її до «орін'яку» зрозуміти досить таки важко. Він каже, що знахідка д. Хвойка належить не до магдаленської доби як думає д. Вовк, Пьєт та інші, а до кінця орін'якської або до початку солютрейської через те, що вона нагадує відому стоянку в Пржедмості, а там де він розглядає Пржедмостську стоянку він сю останню зараховує до кінця солютрейської або до початку магдаленської. От-же-ж Хведір Кіндратович про Кирилівську стоянку й каже, що вона «по матеріялу відповідає першій епоці, а по розвою майстерства — другій епоці магдаленської доби». От-же до чого було згадувати «орін'якську» добу, коли Кирилівська стоянка подібна до Пржедмостської, а та належить до магдаленської — зрозуміти просто й неможливо. Цікаву дуже думку підніс Хведір Кіндратович з'ясовуючи оцю начебто подвійність рис Кирилівської стоянки. Тримаючись того погляду, як наприклад і Бойд Доукінс, що людність західної Європи емігрувала за часів палеоліту з Заходу на схід за льодовцем, який зменшуючись з півдня не так все ж таки швидко відступав на північ в Східній Європі, як в Західній, Хведір Кіндратович й каже, що за часів, коли в західній Європі шез вже мамут, у нас

на Україні він ще був найвигіднішою поживою тутешньої людности і коли в другій половині магдаленської доби палеолітичне населення для своїх виробів користується вже рогом північного оленя, у нас воно має ще до своїх послуг уже незнану в сі часи на Заході мамуту кість (ivoire). Висновок з сего для дальніших дослідів на Україні Хведір Кіндратович зробив такий: «Вважаючи на те, що Київ стоїть трохи не на самому краї льодовенної просторони і пригадуючи, що на Чорноморю знайдено вже становище мустерської доби, треба думати, що мабуть незабаром Київо-Кирилівське становище не буде найдавнішим і на Україні». Це передбачення справдилося через декілька років знахідками в с. Мізині на Чернигівщині досліджуваними на сей раз самим Хведором Кіндратовичем.

Ся стоянка справедливо може вважатись бездоганно дослідженою. На жаль тільки доля не судила довести Хведорові Кіндратовичу сих дослідів до кінця, а головне навіть опублікувати, хоч все те в більш менш закінченому вигляді, що вже було зроблено до сього часу. Як ученик покійного, котрому випало близько стояти впродовж трьох літ до помощи при дослідженні сєї стоянки, я мав нагоду спостерігати в дрібницях величезну працю покійного і пізнати його не тільки, як лектора, а й як дослідувача. Полишаючи повну оцінку зроблених над сєю стоянкою дослідів до того часу, коли з'являться вони у друку, я все-ж не можу не згадати де яких фактів так характерних для методу досліджування. Коли попередні невеличкі розкопки 1908 та 1909 років з'ясували в якому напрямку іде верства з останками палеолітичної культури, то в 1911 році Хведір Кіндратович організує вже розкопки на широку скалю, бажаючи аби кожне окреме питання в розкопці розробляли фахівці. Матеріяльні засоби тільки не дозволили всього поставити так, як би хотілося. Про те виділивши всі геолого-палеонтологічні питання до вирішення гурткові геологів Московського Університету д.д. Павлову, Павловій та Мирчинку Хведір Кіндратович, притягнувши до праці низку своїх учеників, зробив по питанням палеоетнологічним все, що було можливо... Тільки на самій праці виявляються дійсні наукові знання та методи дослідів, тільки на праці самій виявляється чи має дослідувач школу та хист і Мізинські розкопки показали з сього боку Хведора Кіндратовича у всій його величності. Видко було як школа та науковий досвід перемагають темперамент та елементи особистости в відношенню до справи. Беручись до дослідів, часто дослідувачі складають собі апріорі якусь думку про об'єкт свого дослідження і инколи напередприбрана думка весь час заважає бачити дійсність і зрозуміти взаємне відношення спостережених фактів. Відомо, яке сумне значіння мали такі апріорні ідеї в дослідях славетного Шлімана, близче

відомо результат впливу сих апріорних ідей в дослідіах д. Хвойки, який шукаючи якихсь примітивних палиць та дощень не звернув уваги на те що було у нього під руками...

Не те було в праці Хведора Кіндратовича... Ще з за кордону, слідкуючи за працями українських археологів, зокрема над їх розкопками останків Трипільської (передмікенської) культури, Хведір Кіндратович в статті, надрукованій в «Археологической Летописи Юга Росції» за 1906 рік, ставить цілу низку питань але швидко риторичних, бо на них він не сподівався відповіді кому їх ставив. Він твердо й з певністю вказує на значінне методів при розкопках, звертає увагу на те, що розкопки виводячи на світ із забуття пам'ятки старовини в той-же час навіки нищать їх унеможливаючи підхід до тої самої пам'ятки з іншими знаннями та досвідом. Вказавши на вагу сього боку дослідів Хведір Кіндратович завважає, що коли дослідувач не відповідь в своїй праці на ті питання, які ставить сучасний стан науки кожному дослідувачеві, то краще б він зовсім не брався і не нищив того, що інші з більшою користю для науки дослідили б пізніше...

Хоч, як згадувано, сю розвідку було написано з приводу останків неолітичної культури, а саме так званих «площадок», значіння яких дякуючи відсутности систематичних наукових дослідів досі ще остаточно не з'ясоване, всі закиди сі Хведора Кіндратовича можна віднести до будь яких розкопок у нас на Україні. От-же з сього боку самому Хведорові Кіндратовичу не може бути зроблено жодних уваг. Все було передбачено, обмірковано і зроблено так, що хто-б забажав ближче придивитись до праці, знайшов би в матеріялах найдрібніші вказівки і до рельєфу поверхні сучасної стоянки і до пляну заляганне кісток, до числа знайдених звірячих кістяків, до числа кремінного начиння відповідно кожному квадратному метрові. З розкопок було брато все, навіть те, що тепер, при сучасному станові науки, не має видимо-го значіння, але далі може його мати. Головні моменти було зафіксовано численними фотогр. знімками, було навіть зроблено декілько акварелів аби на завжди зберегти кольор свіжо розкопаної довколишньої глини (льос) та культурної верстви в ній.

Коли під час розкопок виникали нові питання, то робилося все аби знайти їм в дальнійшому відповідь, але ріжні здогадки було відкидано Хведором Кіндратовичем з характерним йому юмором, а инколи то й з суворістю. «Робочі гіпотези» казав завжди Хведор Кіндратович, річ хороша але нею негодиться зловживати. Особливо боровся Хведор Кіндратович з тенденціями з'ясувати незрозумілі з'явища аналогіями з сучасного культурного життя, а надто з ріжними міркуваннями від «здорового разсудка». Сам Хведір Кіндратович був одним з першорядних знавців побуту сучасних арктичних народів і

в Музею Імп. Александра III в Петербурзі, він і керував сим відділом поряд з відділом Українським та південнословянським. З огляду на се Хведір Кіндратович був для спостережень порівнянь та висновків над палеолітичним побутом в надзвичайно сприяючих умовах. Особливо цікавився Хведор Кіндратович побутом алеутів та чукчів і дійсно для з'ясування де яких питань з Мізенських розкопок ці знання Хведора Кіндратовича були просто неоцінними...

Переконаний еволюціоніст Хведор Кіндратович мав твердий критерій для своїх спостережень та міркувань. Він переконано учив, що природознавство наших часів мусить в найдрібніших своїх галузях прикласти та розвинути цю теорію. Знаючи це легко зрозуміти характерну рису Хведора Кіндратовича сю войовничу ворожість навіть до найобережніще висловлених тенденцій якомсь зменшити значіння еволюції, якомсь вплутати до чистої еволюційної науки наменьші крихотки чогось неопозитивного. Риторизм Хведора Кіндратовича був надзвичайний. Часто торкаючись в своїх розмовах природознавчих методів в науках, він закидав неприродознавчим наукам взагалі брак науковости особливо ж не любив Хведор Кіндратович у антропологів ріжних екскурсів в сфери психології етики та релігії...

Таке відношенне до наукових дослідів робило те, що кожду думку свою раніше ніж пустити її до друку Хведір Кіндратович довго перевірив та обмірковував, а наслідком сього і було невелике порівнюючи число друкованих праць покійного. Він завжди додержувався правила яким наставляв і своїх учеників: «ніколи не вискакувати з непродуманого, не розміркованою зо всіх боків думкою. Раніше ніж друкувати щось, треба перечитати написане так, якби читалась не власна праця, а чиясь чужа, а для того треба щоб написана праця вилежалась і автор до неї зміг віднести без авторського самолюбства, а з безсторонністю стороннього чоловіка...». Таке відношення не дозволило Хведорові Кіндратовичу видрукувати ще за життя свого свою лебедину пісню, хоч в деяких своїх замітках та рефератах на конгресах по передісторії він в загальних рисах намічав головні думки свого твору. Стисло викладені вони в додатках до праці «Гернеса»¹, що вийшла не що давно на російській мові під редакцією Хведора Кіндратовича. Там Хведір Кіндратович відводить Мізинську стоянку до кінця магдаленської доби власне навіть до переходової доби від магдаленської до турасської, але до аналізу сього визначення з боку покійного можливо приступити тільки тоді коли з'являться друком спеціальні досліді над сією стоянкою, з окрема дослід над костяною індустрією, які Хведор Кіндратович здається встиг довести до кінця...

1. Проф. М. Гернесъ. Первобытная культура. Русск. изд. «Sammlung Göschen»

Але не тільки одною палеолітичною добою цікавився Хведір Кіндратович. Йому самому правда не судилось провести якихсь широких подібно Мізинським, дослідів з поля інших культур, проте не менш палеоліту близькими були Хведорові Кіндратовичу питання з поля нового камінного віку та й новіших часів. Особливо притягувала до себе наукову увагу покійного перехома від неоліту до бронзи доба так звана домікенська та у нас на Україні відома під назвою трипільської. З пам'ятками цієї культури добре ознайомився він ще в Південно-Європейських музеях, а особливо по Австрійських, під час своєї еміграції; особливо притягували до себе увагу покійного останки будівель з часів цієї культури. В них Хведір Кіндратович бачив натяки на напівпідземні будівлі сучасних нам балканських народів та й нашу українську хату з маленьким надпінним віконцем в затильній стіні та одним справжнім вікном з причілку. До сього типу будівель відносив Хведір Кіндратович і ті напівпідземні житла з часів неоліту, які було досліджено на Дніпрових берегах коло Києва В.Б. Антоновичем та д. Хвойкою...

Між ненадрукованими ще працями Хведора Кіндратовича лишилася велика праця по деяким питанням цієї домікенської культури; головніші думки цієї праці подає Хведір Кіндратович в згадуваних вже додатках до «Первобытная культура» Гернеса. Виводячи нарід якій ніс з собою ознаки цієї культури на Україну з Середньої Азії в напрямкові з SO на SW, Хведір Кіндратович відкидає думку наприклад проф. Штерна начеб на Балкани ся культура перейшла з України через Тесалію. Він вказує на те, що ся культура одночасово майже спановує всією Середньою та Малою Азією Месопотамією і що відтіля вона перейшла в Грецію та далі на Балкани...

Бронзовий вік та залізний менш цікавили Хведора Кіндратовича. Він не бачив можливости систематичних дослідів на полі сих культур ученому вихованому на природознавчих дисциплінах хоч до праць по досліджуванню

пам'яток цих часів ставився завжди дуже уважно. Обурювали покійного того типу досліди, які провадилися петроградськими вченими з Имп. Археологічної Комісії, які науку повернули в звичайне шукання кладів, золота для прикраси Ермітажу і до них часто звертався Хведір Кіндратович й словесно на наукових зборах і друком молючи їх принаймні не нищити при своїх «дослідах» кістяків людських та звірячих, які могли дати природознавчому досліджуванню величезної ваги матеріал. За малими винятками сі мольби проходили марне і ще довго побажання Хведора Кіндратовича лишатимуться «гласом вопіючого в пустині»...

В закінченні цієї спроби характеристики Хведора Кіндратовича, як передісторика, треба сказати декілько слів про нього як про вчителя... Покійний не робив з науки якоїсь речі досяжної тільки «ізбраним». Всім на його думку широко мусять бути відчинені двері і кожен, хто схоче, той і може увійти. Цікавою рисою педагогічних методів Хведора Кіндратовича було те, що він дуже швидко пускав своїх учнів до самої відповідальної праці, тоді навіть, коли вони може навіть не мали відповідної ерудиції. Найбільшу увагу звертав він на загальну природознавчу освіту і коли студент добре скінчив праці практичні по хемії та порівнюючій анатомії, то вже міг рахувати на найкраще та найприятніше відношення до своїх праць по антропологічним дисциплінам. А бути учеником се багато значило. Це значило бути і співробітником і молодшим товаришом, з яким обмірковуються не тільки дробні питання з біжучої праці, але який і в широких загальних питаннях наукового значіння та в розробці питань будучої практичної діяльності бере найближчу участь. Тому й була така надзвичайна атмосфера в Антропологічному Кабінеті Петроградського університету на 16 лінії Вас. острова. Там не було неприязні, не було сварки, а були найкращі відносини найщиріше співробітництво, які певне ніколи не щезнуть з пам'яті у тих, хто знав покійного та мав щастя бути його учеником.

В. В. Бегунова

ИЗ ИСТОРИИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА СМЯДЫНИ В СМОЛЕНСКЕ

Статья посвящена исследованиям известной исторической местности в Смоленске под названием Свирская слобода или Смядынь, расположенной на одноименной реке.

К л ю ч е в ы е с л о в а: история археологии, Борисо-глебский монастырь, археологические исследования, ИАК, Смоленская Ученая Архивная Комиссия (СУАК), Смядынь, Свирская слобода.

В Смоленске до сегодняшнего дня сохранился ряд микротопонимов, которые выделяются исключительной древностью, среди них — Смядынь и расположенные поблизости Кловка, Свирская. Рассматриваемая нами местность находится на окраине современного города по левому берегу Днепра и получила свое название по имени небольшого днепровского притока, речки Смядыни, хотя существуют и другие этимологические версии [Перлин, 2002, с. 46].

Впервые в письменных источниках Смядынь как отдельная от средневекового города территория упоминается в Повести временных лет под 1015 г. в известном рассказе об убийении князей Бориса и Глеба. Смоленский князь Глеб в начале плавания по Днепру из Смоленска в Киев остановился неподалеку от города на Смядыни, где и был убит [Повесть, 1996, с. 81].

Важное место истории Смядыни отводилось в трудах известных смоленских историков-краеведов рубежа XIX—XX вв. — С.П. Писарева, И.И. Орловского, В.И. Грачева, которые подчеркивали, что данная местность для Смоленска была тем же, чем Вышгород для Киева. В посвященных этому вопросу трудах они с

полной уверенностью заявляли, что Смядынь являлась укрепленной княжеской резиденцией и обособленным от Смоленска крупным торгово-ремесленным поселением [Писарев, 1894, с. 8; Орловский, 1909, с. 221; Грачев, 1908, с. 72—73]. Но мнения расходились в вопросе о времени, когда этот район города приобрел такое большое значение. И.И. Орловский утверждал, что Смядынь становится местом оживленной торговли, а впоследствии происходит перенос и административного центра из «главного города» в «княжеский» при Ростиславе Мстиславиче (1125—1159) и Давиде Ростиславиче (1180—1197) [Орловский, 1909, с. 206, 208]. С.П. Писарев же склонялся к тому, что изначально князья селились «особо от горожан», а в крепости XII в. не было церкви Бориса и Глеба. Но заключения авторов скорее являются догадками, поскольку прямых указаний на подобное значение Смядыни нет. Поэтому представление о том, что здесь была резиденция смоленских князей очень спорно, археологическими данными пока не подтверждается и у последующих исследователей поддержки не нашло [Воронин, Раппопорт, 1979, с. 38].

В настоящее время в этом пригороде Смоленска находится чудом уцелевший уникальный памятник архитектуры XII в. — церковь Михаила Архангела (Свирская), а также остатки нескольких храмов — Борисоглебского, Спасского, Св. Василия (см. схема 1).

Предполагается, что первый деревянный храм мог быть возведен вскоре после убийства князей [Орловский, 1909, с. 204; Воронин, Раппопорт, 1979], но определены лишь сведения о строительстве XII в. Летопись содержит запись о том, что в честь первых русских святых в 1145 году «на Смядыни заложил церковь камени св. Бориса и

Схема 1. Расположение древних Смоленских памятников архитектуры XII—XIII вв. (по Н.Н. Воронину, П.А. Раппопорту). 1 — Храм Михаила Архангела (Свирская церковь); 2 — Борисоглебский собор Смядынского монастыря; 3 — «Монастырская трапезная» (И.Д. Белогорцев); 4 — Церковь Св. Василия; 5 — Спасский собор; 6 — Ворота Спасского монастыря

Глеба». В княжение Давида Ростиславича была построена церковь Архангела Михаила (Свирская) (схема 1, 1). Даты возведения остальных храмов не известны. Впоследствии на Смядыни обосновался один из первых смоленских монастырей — Борисоглебский (схема 1, 2), но время его основания неясно. Как предполагают исследователи, строительство храма и его роспись должны были занять много времени, возможно с 1145 по 1150 гг. [Воронин, Раппопорт, 1979, с. 37, Мурзакевич, 2008, с. 59]. В последний раз монастырь упоминается в раздельном межевом акте 1680 г. [Документ, 1911, с. 42].

Уже в XVIII в. местность находилась в запустении. В конце столетия началось уничтожение остатков церковных зданий. В 1833 г. губернатор И.И. Хмельницкий распорядился брать из руин храмов кирпич и бутовый камень на постройку Смоленско-Московского шоссе. Из сообщения от 24 декабря 1906 г. смоленского полицмейстера в ответ на письмо ИАК с просьбой представить сведения о состоянии памятников Смядыни, известно, что в связи с производившимися в то время строительными работами в фундаменте «обнаружили две каменные гробницы... Первый гроб, как подтверждают исторические данные, принадлежит князю Давиду Ростиславичу, меньший — кому-либо из детей Князя. Гробница Князя Давида хранится и в настоящее время в Свирском храме.» [РА ИИМК, ф. 1/1888, д. 18, л. 4]. Полицмейстер основывался на сведениях «тщательно собранных им у старожилов

и лиц, интересующихся древностями». Вторая, меньшая по величине гробница, как писали историки, была сразу же разбита. Принадлежность гробниц подтверждают находки — погребальный инвентарь с «символами княжеского звания» [Писарев, 1894, с. 19; Орловский, 1909, с. 289]. Как сообщалось, белокаменная гробница князя Давида долгое время хранилась в Свирской церкви, но где она сейчас — не установлено.

По описанию современников в конце XIX — начале XX вв. постройки Борисоглебского монастыря представляли собой руины, имевшие вид двух больших «курганов» [Писарев, 1894, с. 17; Орловский, 1909, с. 198]. На той же территории были расположены «развалины монастырских святых ворот, колокольни или даже особого монастырского храма» [Орловский, 1909, с. 199]. Последний являл собой церковь Св. Василия (схема 1, 4), построенную на месте гибели Глеба, подобно церкви Василия в Вышгороде близ Киева, в которой поначалу были погребены Борис и Глеб. Говорилось также о «каморе» или «приделе во имя святого Василия», в которых могли помещаться мощи святых. Якобы её и обнаружил при раскопках 1883 г. граф А.С. Уваров [Орловский, 2011, с. 44].

Речь шла о первых научных археологических исследованиях смядынских развалин представителями Московского археологического общества. Их провели председатель МАО — граф А.С. Уваров и В.И. Сизов. О результатах этой

работы мы знаем только из краткой заметки. Был обследован фундамент храма, выявлены некоторые конструктивные особенности. Исследователи сделали заключение, что «форма кирпичей и их кладка одинаковы с киевскими Золотыми воротами» [РА ИИМК, ф. 1/1888, д. 18, л. 4]. Уваров обнаружил рядом следы какой-то пристройки, но за отсутствием времени не расследовал её подробно. Вероятно, это и были руины Васильевской церкви.

В 1896 г. Смоленский епископ Никанор создал Смоленский Церковно-Археологический Комитет, который являлся в первые несколько лет своего существования главным центром по изучению древностей города. Одним из объектов общего интереса вновь стала Смядынь. С.П. Писарев же предпринял попытку доказать, что в 1191 г. князь Давид Ростиславич перенёс из Вышгорода на Смядынь не гробницы Бориса и Глеба, а их мощи, которые и были якобы положены в смядынском соборе [Писарев, 1897, № 8—12].

Всё чаще появлялись призывы к изучению развалин Борисоглебского монастыря, а также предлагалось создать и «Общество исследования Смоленской губернии» [Янышевский, 1900, № 265, с. 2—3].

В 1906 г. ИАК обратилась к Смоленскому губернатору с целью разузнать, верны ли представленные сведения об обнаружении крестьянами деревни Чернушки рядом с развалинами храма двух гробниц [РА ИИМК, ф. 1/1888, д. 18, л. 3].

В ответ были собраны имеющиеся сведения о монастыре, но сказано, что сообщение о находке крестьянами гробниц с предполагаемыми мощами святых — всего лишь предание, существовавшее среди жителей деревни. Но эта возникшая легенда была поддержана впоследствии многими исследователями, которые были уверены, что возможно обнаружить эти гробницы при исследовании смядынских развалин.

Стали предприниматься серьезные мероприятия по очистке и сохранению остатков Свирского храма, для чего требовалось изъять это место из частных рук [РА ИИМК, ф. 1/1888, д. 18, л. 4.]. Смоленской Ученой Архивной Комиссии (СУАК) неоднократно приходилось хлопотать о сохранении остатков церкви и обращаться с просьбой к владельцам этой местности, гг. Колпинским, чтобы устроить навес над развалинами, но, видимо, безуспешно.

В 1907 г. монахини под надзором о. Павла Троицкого начали расчистку площадки Борисоглебского монастыря [Орловский, 1909, с. 292]. В конце июня ИАК обратилась к смоленскому губернатору с вопросом «какая именно сумма нужна: 1) на изъятие участка земли на Смядыни с развалинами древнего Борисоглебского монастыря из частной собственности; 2) на обнаружение из-под земли упомянутых

развалин, и на ограждение их от расхищения» [РА ИИМК, ф. 1/1888, д. 18, л. 6].

Но в сентябре по требованию ИАК работы были немедленно прекращены до прибытия её представителя в следующем году. Императорская Комиссия изначально не хотела доверять проведение столь серьезного мероприятия никому, кроме своих исследователей, справедливо полагая, что они более опытни в этом деле. И только в сентябре 1908 г. от архитектора Д.В. Милеева, находившегося на раскопках в Киеве, поступили телеграммы о его приезде в Смоленск, чтобы до первых морозов обследовать развалины Смядынской церкви XII в. На Смядынь при распределении кредита на раскопки в заседании ИАК 5 марта было назначено до 230 руб. [РА НА ИИМК, ф. 1/1888, д. 18, л. 19—21].

Смоленские любители старины продолжали настаивать на дальнейших исследованиях, заботясь, скорее, о сохранении памятника. В прошении от 1908 г. Павел Троицкий предлагал «построить над этим местом храм таких размеров, что откапанные [так в тексте] древние стены войдут в средину храма и останутся в нижнем этаже, а во втором будет устроен престол» [РА ИИМК, ф. 1/1888, д. 18, л. 18]. Эту идею поддержала СУАК. Но ИАК не разрешила постройку деревянного храма над развалинами Борисоглебского храма по этому проекту, вследствие того, что развалины не могут размещаться в проектируемом храме и просила составить новый проект.

В местной печати появилось письмо И.И. Орловского, который указывал, что одной из важнейших задач, которая стоит перед СУАК, является «сохранение и изучение Борисоглебских развалин» [Орловский, 1909, № 91]. По поручению МАО он обследовал состояние руин, сделал сообщение о своих наблюдениях и обмерах. В результате проведенных раскопок была открыта западная сторона стены древнего храма с погребениями. Комиссия МАО составила его план [Орловский, 1909, с. 297].

Продолжались раскопки и в следующем году. СУАК решила просить ИАК о разрешении дальнейших исследований у северной стены Борисоглебского храма под её надзором, которые решили бы «вопрос о существовании пристройки храма с северной стороны его и выяснить характер их». Вскоре был получен открытый лист на проведение таких работ [РА ИИМК, ф. 1/1888, д. 18, л. 44—46]. Раскопки проводились на средства М.К. Тенишевой. В сентябре 1909 г. под руководством председателя СУАК И.Ф. Барщевского произведены раскопки, в результате которых были обнаружены остатки сооруженного из плинфы здания XII в., как предположили, церкви Василия. Кое-где на стенах уцелели фрески, сфотографированные и зарисованные членами Архивной комиссии. Всё найденное,

включая остатки фресок, образцы кирпичной кладки и надпись на славянском языке, снятую на полотно, было передано в музей Тенишевой. Результаты проведенных работ были подробно изложены Е.Н. Клетновой на заседании Комиссии [Клетнова, 1912, с. 63]. Раскопки «малого» храма на Смядыни были проведены более профессионально, чем Борисоглебского, несмотря на небольшой срок работ [Воронин, Раппопорт, 1979, с. 155].

Но ИАК была недовольна качеством археологических работ, произведенных представителями местной комиссии. По заключению академика архитектуры П.П. Покрышкина, чертежи, приложенные к отчету 1909 г. признаны неудовлетворительными, «ибо они не дают полного представления об архитектурных особенностях открытых развалин. В частности — не представлены разрезы наслоений в уничтоженной насыпи и самих развалин». Кроме того, здание разрушалось от действия природных факторов, что необходимо было срочно предотвратить [РА ИИМК, ф. 1/1888, д. 18, л. 63]. Но для этого ничего не было сделано, после произведенных работ в 1908-1909 гг. остатки собора остались незасыпанными и в дальнейшем были частично разобраны на кирпич, частично заплыли землёй.

В 1911 г. в ИАК снова обратился И.Ф. Барщевский с сообщением о том, что «духовные власти слагают с себя всякую ответственность по охранению развалин близ г. Смоленска древнего Борисоглебского монастыря /на Смядыни/. Архивная комиссия имеет честь сообщить, что со своей стороны она не имеет никаких средств и способов оградить сказанные остатки от начавшегося уже разрушения и хищения» [РА ИИМК, ф. 1/1888, д. 18, л. 64]. Но ответа от ИАК на это заявление не последовало.

Так, в последней четверти XIX — первом десятилетии XX вв. было положено начало изучению Борисоглебского храма и «малой» церкви Василия. Но в области их охраны практически ничего не было сделано, возникали столкновения интересов ИАК и губернской архивной комиссии, уделявшей этой проблеме много времени и средств. При знакомстве с архивными документами становится понятным, что столетние исследователи, которые привлекались к раскопкам, выказывали недовольство в привлечении к этой работе членов СУАК, доверяя лишь своим специалистам, и не были удовлетворены результатами исследований смоленских ученых.

Археологические работы на Смядыни продолжились только спустя сорок лет. В 1948—1951 гг. Смоленский областной отдел по делам архитектуры, под руководством И.Д. Белогорцева, составил полный список обнаруженных зданий и сооружений Смоленска XII—XIII вв. Были произведены обмеры церкви и монастырских ворот

в бывшем Спасском монастыре в д. Чернушках в верховьях Смядыни, о котором также упоминалась в трудах дореволюционных исследователей [Писарев, 1894, с. 21; Орловский, 1909, с. 251; Белогорцев, 1952, с. 88; Каргер, 1964, с. 25] (схема 1, 5). В бывшем Борисоглебском монастыре была выявлена кирпичная ограда, «монастырская трапезная» (схема 1, 3) и также произведены обмеры двух церквей. Но целью работ было составление схематичных планов исчезнувших зданий, при этом изначально не предполагалось глубокого археологического исследования территории.

В 1961—1963 гг. археологические исследования Свирской церкви производились М.Х. Алешковским, который участвовал в работе Центральной научно-реставрационной мастерской [Архив ИА РАН, 1961, № 2286].

В 1964 г. и 1972—1974 гг. Архитектурно-археологической экспедицией Института археологии АН СССР под руководством Н.Н. Воронина и П.А. Раппопорта были проведены контрольные исследования руин вышеупомянутых церквей с целью уточнения некоторых технических вопросов и хронологии частей здания [Воронин, Раппопорт, 1979, с. 155, 255, 269]. Важным было открытие боковых приделов Спасского монастыря, каменные ворота исследователи относили к поздним постройкам.

В 1958—1959 гг. впервые исследовался культурный слой Смядыни. Д.А. Авдусин, руководивший работами Смоленской экспедицией МГУ у развалин смядынских церквей, у Свирской церкви и на Кловке заложил 27 шурфов и одну траншею [Авдусин, 1967, с. 35]. Результаты оказались неутешительными, стратифицированные отложения древнерусского времени обнаружены не были. При раскопках встречено незначительное количество керамики XII—XIII вв. при преобладании фрагментов посуды XVI—XVII вв. даже в предматериковой части культурного слоя. Эти наблюдения позволили Д.А. Авдусину выразить сомнение в объективности утвердившегося за столетие представления о существовании на Смядыни раннего поселения и княжеской резиденции.

В дореволюционное время территория Смядыни активно изучалась исследователями. Возможно, историческое значение данного района города было несколько преувеличено и было подкреплено в первую очередь желанием отыскать мощи святых, которые, как считалось, были перенесены в построенный здесь храм. Споры о назначении данной территории — месте постоянного пребывания смоленских князей и важном торговом центре города, о времени её освоения и заселенности, также объясняли большой интерес к исследованию именно этой древнейшей части Смоленска. Повышенное внимание к этой исторической части города наблюдается и по сегодняшний день. В частности, вновь возник епархиальный

проект создания нового храма Бориса и Глеба с возможной музеефикацией остатков прежних храмовых зданий.

Авдусин Д.А. Альбом чертежей и фотографий к отчету о раскопках в 1958 г. / Д.А. Авдусин // Архив ИА РАН 1958, раздел 1, № 1824а, л. 35.

Авдусин Д.А. К вопросу о происхождении Смоленска и его первоначальной топографии / Д.А. Авдусин // Смоленск. 1100-летию первого упоминания города в летописи. Материалы юбилейной научной конференции. — Смоленск, 1967. — С. 63—85.

Авдусин Д.А. Отчет о работах Смоленской экспедиции за 1958г. / Д.А. Авдусин // Архив ИА РАН 1958, раздел 1, № 1824, 21 л.

Алешковский М.Х. Отчет об археологических разведках у церкви Михаила Архангела XII в. в Смоленске / М.Х. Алешковский // Архив ИА РАН 1961, № 2286, 15 л.

Белогорцев И.Д. Новые исследования древнесмоленского зодчества / И.Д. Белогорцев // Материалы по изучению Смоленской области. — Смоленск, 1952. — Выпуск 1. — С. 87—126.

Воронин Н.Н. Зодчество Смоленска XII—XIII вв. / Н.Н. Воронин, П.А. Раппопорт. — Л., 1979. — 413с.

Грачев В.И. Иллюстрированный путеводитель по Смоленску / В.И. Грачев. — Смоленск, 1908. — 101 с.

Грачев В.И. Воспоминания о Семене Петровиче Писареве / В.И. Грачев // Краткий каталог предметов древностей Смоленского городского историко-археологического музея. — Смоленск, 1908. — С. 195—211.

Документ деревни Чернушек 1680 г. // Смоленская старина: [в 3 вып.] / Смоленская Ученая архивная комиссия. — Смоленск, 1911. — Вып. 1. — Ч. 2. — с. 43—44.

Клетнова Е.Н. О раскопках на Смядыни, произведенных в сентябре 1909 г. / Е.Н. Клетнова // Отчет СУАК за второй год её существования (3 апреля 1909—1910 гг.). — Смоленск, 1912. — С. 63—88.

Мурзакевич Н.А. История губернского города Смоленска от древнейших времен до 1804 г. Кн. 5. / Н.А. Мурзакевич. — Смоленск, 2008. — 208 с.

Орловский И.И. Борисоглебский монастырь в Смоленске на Смядыни и раскопки его развалин / И.И. Орловский // Смоленская старина: [в 3 вып.] / Смоленская Ученая архивная комиссия. — Смоленск, 1909. — Вып. 1. — Ч. 1. — 195 с.

Орловский И.И. Избранное / И.И. Орловский. — Смоленск, 2011. — 240 с.

Орловский И.И. В ученой архивной комиссии / И.И. Орловский // Смоленский вестник. — 1909. — № 91. — С. 2—3.

Перлин Б.Н. Смоленск и его улицы. Историко-географические очерки / Б.Н. Перлин. — Смоленск, 2002. — 182 с.

Писарев С.П. Княжеская местность и храм князей в Смоленске. Историко-археологическое исследование

в связи с историей Смоленска / С.П. Писарев. — Смоленск, 1894. — 297 с.

Повесть временных лет / под ред. В.П. Адриановой-Перетц. — Спб., 1996.

Рукописный Архив Института истории материальной культуры (РА ИИМК) ф. 1/1888, д. №18, л. 1—65. Императорская археологическая комиссия. Смоленская крепостная стена. Смядынь.

Смоленские Епархиальные Ведомости. — 1897. — № 8—12.

Янышевский П.А. К вопросу открытия археологического общества в Смоленске / П.А. Янышевский // Смоленский вестник. — 1900. — № 265. — С. 3.

В. В. Бегунова

З ІСТОРИЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА СМЯДИНІ У СМОЛЕНСЬКУ

Стаття присвячена дослідженням історичної місцевості в Смоленську під назвою Свирська слобода або Смядынь, розташованій на однойменній річці. Починаючи з останньої чверті XIX ст. до вивчення цієї місцевості зверталися такі відомі дореволюційні історики Смоленська як С.П. Писарев, І.І. Орловський, Є.Н. Кленова та багато інших, а пізніше — М.К. Каргер, М.М. Воронін, П.О. Раппопорт, Д.А. Авдусин.

Дослідження підкріплювалися бажанням знайти легендарні моці Бориса і Гліба. А також мали конкретну наукову та пам'яткоохоронну мету — відкриття, вивчення і збереження руїн стародавнього Борисоглебського монастиря і знайденого поруч храму Василя. Територія Смядині, безперечно, мала багату історію і була об'єктом пильної уваги любителів старовини впродовж тривалого часу.

V. Begunova

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN SMYADYN AREA, SMOLENSK

The article describes the studies of the well-known historical areas in Smolensk, named, Svirskaia Sloboda or Smyadyn after the river. Starting from the last quarter of the XIX century, this area was researched by famous historians of Smolensk as S.P. Pisarev, I.I. Orlovsky, E.N. Kletnova and many others, and later M.K. Karger, N.N. Voronin, P.A. Rappoport, D.A. Avdusin. The researchers aimed to discover the legendary relics of Boris and Gleb, as well to study the ruins of the ancient Borisogleb monastery and near-founded the temple of st. Basil. The territory of the Smyadyn, undoubtedly, had a rich history, and became the object of close attention of all archaeologists.

А. А. Бессуднов, Е. Ю. Захарова

ЛОИИМК — ЛОИА АН СССР
И АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ВЕРХНЕГО ПОДОНЬЯ
(по результатам исследований В.П. Левенка) *

Статья посвящена одному из начальных периодов в археологическом изучении Верхнего Подонья в конце 1940-х — 1950-х гг. Раскрываются механизмы образования и функционирования экспедиции ЛОИИМК — ЛОИА АН СССР под руководством В.П. Левенка в верхнедонском регионе (1959—1968 гг.). Анализируются основные направления работы экспедиции.

Ключевые слова: история археологии, археологический памятник, В.П. Левенок, Верхнее Подонье, Долговская стоянка, Ленинградское отделение Института археологии АН СССР, Липецкий областной краеведческий музей.

Вплоть до середины XX века Верхнее Подонье в археологическом отношении оставалось малоизученным, хотя традиционно эта территория находилась в сфере интересов воронежских любителей древности. Так, с археологических экскурсий по северным уездам Воронежской губернии начинал свою деятельность в должности секретаря Воронежского Губернского Статистического Комитета Л.Б. Вейнберг. Там же (в Задонском уезде) он провел в 1888 году и свои первые раскопки, которые в истории региональной археологии являются знаковым событием, поскольку были первыми в губернии под эгидой Императорской Археологической Комиссии [Бессуднов, 2012]. В первые два десятилетия XX века в Липецке плодотворно трудился на краеведческом поприще еще один представитель воронежского сообщества любителей древностей — М.П. Трунов,

начинавший как краевед-археолог в Воронежской Губернской Ученой Архивной Комиссии [Акиншин, 1995, с. 123—125]. В немалой степени именно ему и еще одному воронежцу, правда, тогда уже представителю ленинградской археологической школы — С.Н. Замятнину наука обязана открытием во второй половине 1920-х годов всемирно известной палеолитической стоянки в с. Гагарино Задонского района [Замятнин, 1929, с. 209—214; Замятнин, 1935, с. 26—77].

Говорить же о начале целенаправленной деятельности по выявлению и исследованию археологических объектов на этой территории можно лишь применительно к периоду конца 1940-х — 1950-м годам. В конце 1940-х — начале 1950-х годов по инициативе и при финансировании Воронежского областного краеведческого музея на территории Верхнего Подонья (будущей Липецкой области) несколько эпизодических по своему характеру полевых исследований организовала и провела А.Н. Москаленко, также представительница ленинградской археологической школы, начавшая в это время преподавательскую деятельность в Воронежском государственном университете [РА ИА РАН, Р—1, № 326; РА ИА РАН, Р—1, № 527]. К изучению памятников на Верхнем Дону исследовательница возвращалась и позднее [Москаленко, 1966, с. 203—209], но все же предпочтение ею было отдано Среднему Подонью.

В конце 1950-х годов в Подонье смещаются акценты полевых исследований сотрудника Сектора палеолита ЛОИИМК — ЛОИА АН СССР Всеволода Протасевича Левенка (1906—1985). Правда, сам В.П. Левенок в первом отчете по итогам работ в Подонье сообщает, что «эта территория не была чужда интересам автора и ранее» [РА ИА РАН, Р—1, № 1709, л. 18].

* Исследование выполнено при финансовой поддержке РФГФ в рамках научно-исследовательского проекта РФГФ «Археология Верхнего и Среднего Подонья: наследие В.П. Левенка» № 12-11-48004 а/Ц.

В 1958 году он в качестве руководителя Средне-Донского неолитического отряда Костенковской палеолитической экспедиции ЛОИИМК АН СССР проводит разведку по среднему течению Дона от устья р. Воронеж до с. Архангельское с целью «заполнения известной лакуны, выражавшейся в том, что на этой территории между памятниками верхнего палеолита (например — самого позднего из них Боршево II) и стоянками эпохи бронзы в хронологическом отношении имелся огромный разрыв, в пределах которого не было найдено никаких культурных остатков» [РА ИА РАН, Р—1, № 1709, л. 18]. Поставленная цель была достигнута: были получены новые материалы к археологической карте обследованного района, в том числе доказано наличие стоянок мезолита и неолита на Среднем Дону, а также определена более точная культурная атрибуция памятников других эпох [РА ИА РАН, Р—1, № 1709].

С 1959 года В.П. Левенок начинает обследовать Верхнедонской регион, территорию которого будет продуктивно изучать на протяжении последующего десятилетия (до 1968 г.). В 1959 г. в рамках организации экспедиционной работы ЛОИА под его руководством создается Верхнедонской отряд, а со следующего года — это уже возглавляемая В.П. Левенком Верхне-Донская археологическая экспедиция. Благодаря организаторским способностям В.П. Левенка с 1960 по 1964 гг. в ней функционировало до четырех отрядов. Правда, в 1965 году, в связи с обособлением в отдельную экспедицию Гагаринского палеолитического отряда (начальник — научный сотрудник ЛОИА Л.М. Тарасов) и прекращением работы Стрешневского (Данковского) отряда (начальник — директор Данковского краеведческого музея В.Л. Лукин) Верхне-Донская экспедиция вновь была реорганизована в отряд [Бессуднов, 2006, с. 22].

В целом, этот год можно считать переломным в истории работы экспедиции, потому что с этого времени начинается сворачивание масштабов ее работ, инициированное тогдашним руководством ЛОИА АН СССР. Согласно записям В.П. Левенка, в марте 1965 г. велась активная переписка между ЛОИА и НЛМЗ «о выделении средств для раскопки памятников на р. Матыре» [Левенок, 1960, с. 138], насколько она оказалась продуктивной тогда, в дневнике не отражено. Но уже спустя год В.П. Левенок получил от руководства НЛМЗ уведомление о необходимости «составить смету на раскопки памятников на р. Матыре», после чего он поставил перед руководством ЛОИА вопрос «об организации Новолипецкой новостроечной экспедиции», предоставив при этом «смету, карту и список раскопок» [Левенок, 1965, с. 29]. Спустя две недели М.К. Каргер (тогда заведующий ЛОИА) заявил: «ЛОИА не может организовать раскопки памятников на р. Матыре — нет

археологов и счетных работников» [Левенок, 1965, с. 31]. По его же указанию, В.П. Левенок 1 апреля 1966 г. направил в адрес НЛМЗ отношение, в котором было указано, что «ЛОИА не может выделить археологов для организации экспедиции на р. Матыре, всю организацию этого мероприятия ЛОИА передает Липецкому музею» [Левенок, 1965, с. 32]. Таким образом, ЛОИА сознательно уклонилось от ведущей роли при организации новостроечных работ в зоне строительства Матырского водохранилища, возложив это полностью на Липецкий областной краеведческий музей.

Нельзя не отметить в этой связи активную позицию сотрудников этого учреждения, в то время последовательно демонстрировавших верность лучшим своим традициям, восходящим ко времени основания музея в конце первого десятилетия XX века по инициативе уже упоминавшегося нами воронежского краеведа — археолога В.П. Трунова. Показательным в этой связи является тот факт, что если поначалу сотрудничество идет на паритетных началах, то с 1965 года липчане практически полностью берут на себя бремя организационных мероприятий и расходов, в то время как В.П. Левенок осуществляет научное руководство совместными работами.

За все годы работы В.П. Левенка на Верхнем Дону было выявлено только на территории Липецкой области 372 памятника, а целый ряд из них, благодаря раскопкам под его руководством, получил широкую известность. Среди них городища у сс. Перехваль, Конь-Колодезь, Гудово, Ново-Никольский могильник, Рыбное озеро I, Рыбное озеро II, Ярлуковская протока и другие. Но, конечно, самое важное место в сфере научных интересов В.П. Левенка занимали древности эпохи неолита. Из их числа особое значение для науки имеют многочисленные, хорошо стратифицированные материалы с открытой и исследованной под руководством В.П. Левенка Долговской стоянки. Немаловажен и факт быстрого введения их в научный оборот [Левенок, 1963, с. 76—82; 1965, с. 223—251]. Неслучайно, впоследствии ее стали именовать эталонным памятником для оценки широкого круга неолитических древностей Верхнего Дона и сопредельных территорий [Бессуднов, 2006, с. 6].

Результаты проведенных работ на разновременных памятниках региона нашли отражение в публикациях В.П. Левенка [Левенок 1960, с. 171—176; 1966а, с. 150—151; 1967, с. 116—120; 1968, с. 32—34]. Одним из основных результатов его работ на территории Липецкой области стала разработка культурно-хронологической периодизации древностей каменного века бассейна Верхнего и Среднего Дона. Этой проблеме посвящен целый ряд работ, носящих обобщающий характер [Левенок, 1964, с. 142—150; 1966б, с. 88—98; 1973, с. 187—197].

Отдельных научных работ о находках позднелепесточной эпохи В.П. Левенок не оставил, в то же время выявленные им мезолитические комплексы не только были введены в научный оборот, но и впервые была сделана попытка определения их места в системе аналогичных древностей Восточной Европы [Левенок, 1964, с. 142—150; 1966б, с. 88—98; 1975, с. 68—75]. Ранее уже в рамках историографического анализа различных точек зрения по оценке этих древностей высказывались и неоднозначные суждения о роли В.П. Левенка в процессе развития научных представлений по данному вопросу. Несмотря на разную степень критичности, все авторы уверенно констатируют очевидность его вклада в выявление и изучение древностей палеолита и мезолита [Зотько, 1994, с. 15—16; Бессуднов, 2001, с. 8—10; Федюнин 2002, с. 12—15].

Неолитические же древности Верхнего Дона составили основу его диссертационного исследования, успешно защищенного в Институте археологии АН СССР (Москва) 22 мая 1970 года. В нем автору удалось на основании анализа новых материалов выделить на Верхнем Дону более древние этапы применительно к неолитической эпохе — мезолит и ранний неолит. Он также показал этнокультурную неоднородность неолитических и энеолитических материалов, относящихся к ранее неизвестным на этой территории культурам — рязанско-долговской и верхнедонскому варианту днепродонецкой, которые, по мнению В.П. Левенка, на грани развитого и позднего неолита переросли в одну — рыбоозерскую, знаменующую собой заключительный этап эпохи неолита на данной территории [Левенок, 1969]. Впоследствии, несмотря на критику отдельных положений диссертационного исследования В.П. Левенка, как и его концепции по донскому неолиту в целом, специалисты отмечали тот факт, что именно он «стал тем исследователем, который впервые обратился к изучению материалов с накольчато-гребенчатой керамикой российской части Днепр-Донского междуречья и справедливо отметил целый ряд существенных особенностей неолита Подонья, связывал ее накольчатую орнаментацию с ранней стадией развития неолита» [Гапочка, 2006, с. 20].

На фоне столь плодотворных результатов экспедиции под руководством Всеволода Протасевича Левенка на Верхнем Дону как-то особенно субъективным выглядит решение руководства ЛОИА свернуть в конце 1960-х годов исследования археологических памятников в этом регионе. Последний год работы В.П. Левенка на Верхнем Дону, как уже было указано, — 1968 г. В своем дневнике он прямо не указывает на причины, побудившие его отказаться от дальнейшего изучения верхнедонских древностей, но у нас есть некоторые основа-

ния считать, что это было связано с тем фактом, что в том же году развернула свои работы Верхнедонская экспедиция ИА АН СССР (Москва) под руководством Б.Г. Тихонова, Р.Ф. Ворониной и Э.А. Юркевич. Указанная экспедиция не только имела то же название, что и структура, некогда созданная В.П. Левенком, но и, как указано в отчете за 1968 г., продолжила работы на памятниках, им открытых и обследованных [Тихонов, 1968, л. 1].

Попутно отметим, что и московские специалисты задержались здесь недолго. Уже с середины 1970-х и до конца 1980-х годов каких-либо постоянно действующих экспедиций на территории Липецкой области и вовсе не было. Следующий период в изучении верхнедонских (липецких) древностей, продолжающийся и поныне, связан уже с деятельностью представителей воронежской археологической школы.

Акиншин А.Н. Михаил Павлович Трунов (1867—1942) как краевед и археолог / А.Н. Акиншин, М.В. Цыбин // Тезисы научно-краеведческой конференции, посвященной основателю Липецкого областного краеведческого музея Трунову М. П. — Липецк, 1995. — С. 123—125.

Бессуднов А.А. В.П. Левенок и его роль в выявлении и изучении древностей эпох палеолита и мезолита в Подонье / А.А. Бессуднов, А.Н. Бессуднов // Археологическое изучение Центральной России. — Липецк, 2006. — С. 21—25.

Бессуднов А.Н. Центральное Черноземье — контактная зона мезолитических культур / А.Н. Бессуднов // Черноземная лесостепь — контактная зона. — Белгород, 2001. — С. 3—24.

Бессуднов А.Н. Археологические памятники у с. Тюнино на Верхнем Дону: история изучения и современное состояние / А.Н. Бессуднов, Е.Ю. Захарова // РА. — 2012. — № 3 (в печати).

Бессуднов А.Н. Всеволод Протасович Левенок: штрихи к портрету археолога / А.Н. Бессуднов, А.Д. Пряхин // Археологическое изучение Центральной России. — Липецк, 2006. — С. 5—7.

Гапочка С.Н. Всеволод Протасович Левенок и изучение памятников с накольчато-гребенчатой керамикой / С.Н. Гапочка // Археологическое изучение Центральной России. — Липецк, 2006. — С. 18—21.

Замятин С.Н. Экспедиция по изучению культур палеолита в 1927 г. / С.Н. Замятин // Сообщения ГАИМК. — Л., 1929. — Т. II. — С. 209—214.

Замятин С.Н. Раскопки у села Гагарина (верховья Дона, ЦЧО) / С.Н. Замятин // Известия ГАИМК. — М.-Л., 1935. — Вып. 118. — С. 26—77.

Зотько М.Р. Историографический очерк изучения иеневской и песочноровской культур в свете проблемы их культурного единства / М.Р. Зотько // Тверской археологический сборник. — Тверь, 1994. — Вып. 1. — С. 14—25.

Левенок В.П. Археологический отчет к разведкам на верхнем Сейме и среднем Дону (в пределах Курской и Воронежской областей) в 1958 году, производившимся на основании Открытого листа № 122, выданного 5 июня 1958 г. по форме 2, на имя Левенка Всеволода Протасевича / В.П. Левенок // РА ИА РАН, Р—1, № 1709.

Левенок В.П. Дневник: 8, 9—11 марта 1965 г. / В.П. Левенок // Архив ЛОКМ. Левенок В.П. Тетрадь учета работы. Книга II. ЛОИА АН СССР. 1960.

Левенок В.П. Дневник: 15, 16, 19 марта 1966 г. / В.П. Левенок // Архив ЛОКМ. Левенок В.П. Запись работы, ежедневно проводимой в стенах ЛОИА, заседаний сектора палеолита и других главнейших событий. Книга III. 1965.

Левенок В.П. Волотовские курганы и их место в хронологии эпохи бронзы в Подонье / В.П. Левенок // Известия Воронежского государственного педагогического института. — Воронеж, 1960. — Т. XXXI. — С. 171—176.

Левенок В.П. Ранненеолитическая стоянка у с. Долгое на Верхнем Дону / В.П. Левенок // КСИА. — М., 1963. — Вып. 92. — С. 76—82.

Левенок В.П. К характеристике культур мезолита, неолита и бронзы в Воронежском Подонье / В.П. Левенок // Известия Воронежского государственного педагогического института. — Воронеж, 1964. — Т. 45. — С. 142—150.

Левенок В.П. Долговская стоянка и ее значение для периодизации неолита на Верхнем Дону / В.П. Левенок // МИА СССР. — М.-Л., 1965. — № 131. — С. 223—251.

Левенок В.П. Работы в бассейне Верхнего Дона / В.П. Левенок // АО 1965 г. — М., 1966а. — С. 150—151.

Левенок В.П. Мезолит среднерусского Днепро-Донского междуречья и его роль в сложении местной неолитической культуры / В.П. Левенок // МИА СССР. — М. — Л., 1966б. — № 126. — С. 88—98.

Левенок В.П. Неолитические поселения на р. Матьере под Липецком / В.П. Левенок // КСИА. — М., 1967. — Вып. 111. — С. 116—120.

Левенок В.П. Исследования в зоне Липецкого моря / В.П. Левенок // АО 1967 г. — М., 1968. — С. 32—34.

Левенок В.П. Неолит Верхнего Дона и его место среди неолитических культур лесостепной зоны Европейской части СССР. Автореф. дисс. ...канд. ист. наук / В.П. Левенок. — Л., 1969. — 19 с.

Левенок В.П. Неолитические племена лесостепной зоны Европейской части СССР / В.П. Левенок // МИА СССР. — М.—Л., 1973. — № 172. — С. 187—197.

Левенок В.П. Мезолитические и неолитические кремневые орудия Селецких дюн / В.П. Левенок // КСИА. — М., 1975. — Вып. 141. — С. 68—75.

Москаленко А.Н. Отчет к открытому листу № 11 на археологические разведки без права производства земляных работ по реке Дону и его притокам в пределах Воронежской и Сталинградской областей. 1949 г. / А.Н. Москаленко // РА ИА РАН Р-1, № 326.

Москаленко А.Н. Отчет об археологической разведке в дер. Никольское Водопьяновского района и на территории Гремяченского района Воронежской области в 1950 г. / А.Н. Москаленко // РА ИА РАН, Р—1, № 527.

Москаленко А.Н. Святилище на реке Воргол / А.Н. Москаленко // СА. — 1966. — № 2. — С. 203—209.

Тихонов Б.Г. Отчет Верхнедонской экспедиции о раскопках памятников эпохи бронзы. 1968 г. Б.Г. Тихонов // Архив ИА РАН, Р—1. — № 3712.

Федюнин И.В. Мезолит лесостепного Подонья в исследованиях В.П. Левенка / И.В. Федюнин // Археологические памятники Восточной Европы. — Воронеж, 2002. — С. 12—15.

О. О. Бессуднов, Е. Ю. Захарова

ЛОИИМК — ЛОИА АН СРСР
ТА АРХЕОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ
ВЕРХНЬОГО ПОДОННЯ
(за результатами досліджень В.П. Левенка)

До середини ХХ століття Верхнє Подоння в археологічному відношенні залишалося маловивченим. В кінці 1940-х — 1950-х рр. починається цілеспрямована діяльність з виявлення і дослідження археологічних об'єктів на цій території, спочатку ініційована Воронежським обласним краєзнавчим музеєм (керівник — доцент ВДУ А.Н. Москаленко). З кінця 1950-х років в регіоні починає працювати експедиція під керівництвом В.П. Левенка, організована ЛОІА АН СРСР. За весь період її діяльності (1959—1968 рр.) було виявлено близько 400 пам'яток тільки на території Липецької області. Цілий ряд з них, завдяки розкопкам під керівництвом В.П. Левенка, отримав широке визнання. Результати проведених робіт знайшли відображення в його публікаціях і дисертаційному дослідженні. Однак, наприкінці 1960-х років ЛОІА згортає роботу з вивчення верхньодонських пам'яток, уступивши ініціативу спочатку представникам московської, а потім воронезької археології.

A. Bessudnov, E. Zakharova

LENINGRAD BRANCH OF THE IHMC —
LENINGRAD BRANCH OF THE IA AN
SSSR AND ARCHAEOLOGICAL STUDIES
OF THE UPPER DON BASIN
(after Vsevolod Levenok researches)

Up to the middle of the 20th century the Upper Don basin was little known, archaeologically. In the late 1940s — early 1950s a systematic work on revealing and investigating of archaeological objects began. The research was initiated by Voronezh museum of regional studies (and led by A.N. Moskalenko, a Voronezh university associate professor). In the late 1950s V.P. Levenok headed an expedition in the area. It was organized by Leningrad Branch of the IA AN SSSR. From 1959 through 1968 in the Lipetsk region the expedition found nearly 400 archaeological places of interest. Some of them won renown due to excavations led by V.P. Levenok. The results of these findings were presented in his dissertation and publications. However, by the end of the sixties Leningrad Branch of the IA AN SSSR wound up its research of the Upper Don basin making room first for archaeologists from Moscow and later from Voronezh.

А. Н. Бессуднов

ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОТРУДНИЧЕСТВА
АРХЕОЛОГОВ И ЛИПЕЦКИХ КРАЕВЕДОВ
(из архивного наследия В.П. Левенка) *

Статья посвящена одному из важнейших направлений деятельности ленинградского ученого-археолога В.П. Левенка — тесному взаимодействию с Липецким областным краеведческим музеем, районными краеведческими обществами и отдельными краеведами. Это обусловило высокую эффективность в изучении древностей Верхнего Дона.

К л ю ч е в ы е с л о в а: история археологии, краеведение, краеведческие музеи, археологические коллекции, музейная экспозиция, популяризация, Липецкий областной краеведческий музей.

Вопросы организации археологических исследований в любом регионе всегда в той или иной степени сопряжены с определенными трудностями, пути преодоления которых зависят от многих субъективных и объективных факторов. Ленинградского исследователя В.П. Левенка можно с полным правом отнести к числу тех археологов, у которых в этом отношении и сейчас есть чему поучиться. В представляемой работе мы остановимся только на одном, но немаловажном аспекте его очень эффективной деятельности при организации исследований Верхнего Подонья, а именно — на рассмотрении динамики взаимодействия его с местными краеведческими объединениями и отдельными краеведами.

Следует отметить, что продуктивность этого взаимодействия была во многом предопределена очень высокой степенью активности

Липецкого областного краеведческого музея, в котором еще со времен его основателя и первого директора М.П. Трунова были заложены фундаментальные основы высокопрофессиональной краеведческой деятельности. Вполне правомерно считать, что во многом именно эта черта музея получила стимул к дальнейшему развитию, благодаря достаточно мощной материальной и моральной поддержке, особенно после образования Липецкой области (6 января 1954 года). Развитию же направления по изучению древнейшего прошлого края существенно мешало отсутствие специалиста-археолога. Так сложилось, что именно В.П. Левенку пришлось восполнять этот пробел, и только теперь, по прошествии более чем 40 лет, представляется возможным оценить, насколько в этом отношении повезло липецкой земле, липецким древностям, да и липчанам.

К изучению древностей края приступил не просто опытный археолог, но и высокопрофессиональный музейный работник, знающий до тонкостей специфику музейно-краеведческой работы. Эти качества сформировались у него не только благодаря природной талантливости, но и богатейшему опыту, который он приобрел, будучи лаборантом и художником Воронежского краеведческого музея (1930—1934 гг.), а с 1935 года и вплоть до Великой Отечественной войны — директором Трубчевского районного музея местного края, где он, по мнению очевидцев, «вдохнул жизнь в одряхлевшее учреждение» [Поляков, 2006, с. 16]. Не мог не сыграть своей положительной роли и период обучения В.П. Левенка на отделении музейно-краеведческого факультета Ленинградского политехнического института им.

* Исследование выполнено при финансовой поддержке РГНФ в рамках научно-исследовательского проекта РГНФ «Археология Верхнего и Среднего Подонья: наследие В.П. Левенка» № 12-11-48004 а/Ц.

Н.К. Крупской, который, однако, завершить ему не довелось [Чубур, 2006, с. 11]. Очень актуальным оказался и богатый жизненный опыт, помноженный на огромное трудолюбие, скрупулезность и высокую степень самоорганизации.

Впервые в составе академической экспедиции В.П. Левенок оказался на Среднем Дону в 1958 году, а уже в следующем А.Н. Рогачев командировал его на Верхний Дон [Бессуднов А.Н., Пряхин А.Д., 2006, с. 6.]. Так уж сложилась непростая судьба исследователя, что именно здесь, на Верхнем Дону, и только с 1959 года, в возрасте 53-х лет, перед ним открывается перспектива выхода на широкий путь самостоятельного научного поиска. Хотя по факту Всеволод Протасевич объективно являлся уже давно сложившимся основательным ученым.

В.П. Левенок всегда умел налаживать теснейшие связи с краеведческими музеями. Закономерным следствием этого было установление взаимовыгодных контактов с краеведческим сообществом, ставшим на весь «верхнедонской» период исследователя верным и действенным помощником, как в организации экспедиционной работы, так и в выявлении новых археологических объектов. Показательным результатом этого сотрудничества явилось создание из числа краеведов двух археологических отрядов в составе Верхнедонской экспедиции. Особыми успехами выделялся Стрешневский (Данковский) отряд под руководством тогдашнего председателя Данковского краеведческого общества В.Л. Лукина. К слову сказать, в той части личного архива В.П. Левенка, который хранится в Липецком областном краеведческом музее, имеется документ, свидетельствующий об избрании его 26 октября 1960 года почетным членом Данковского краеведческого общества. Об этом же имеется информация и в Государственном архиве Липецкой области, на что ранее обращали внимание и другие исследователи [Чубур, 2006, с. 45].

В годы работы на Верхнем Дону В.П. Левенок, в частности, стал инициатором создания первой археологической экспозиции в Липецком областном краеведческом музее и лично принял в этом активное участие. В итоге, на тот момент была построена одна из лучших археологических экспозиций среди краеведческих музеев не только Черноземья, но и сопредельных территорий. В.П. Левенок провел огромную работу по формированию фондов Липецкого областного краеведческого музея. Благодаря чему, и в настоящее время его коллекции по числу единиц хранения являются одними из основных.

В археологическом отчете за 1965 год В.П. Левенком приводятся краткие итоги изыскания предыдущих лет. Согласно при-

веденной информации, археологические исследования осуществлялись объединенными силами ЛОИИМК-ЛОИА АН СССР совместно с Липецким областным краеведческим музеем. В результате работ «с 1959 по 1965 число открытых, обследованных или исследованных памятников в Липецкой области, известных к началу работ в 1959 году, к концу работ в 1965 году возросло почти до 300». Всего же их было выявлено 372 [Цит. по: Бессуднов А.А., 2006, с. 22].

Всю свою жизнь В.П. Левенок являлся трудолюбивым, целеустремленным исследователем и популяризатором археологических свидетельств далекого прошлого. Он много сил и энергии отдавал изучению древнейшего прошлого липецкого Подонья, поиску, обучению и воспитанию специалистов на местах, умело выделяя наиболее талантливых из числа краеведов.

Следует подчеркнуть, что Всеволод Протасевич традиционно стремился к основательности в исследованиях, никогда не гнался за количеством научных публикаций: их у него всего 30. Символично, что основная часть из них явилась результатом эффективного взаимодействия ученого с подвижниками-краеведами. При этом важно, что применительно к Верхнему Подонью содержание ни одной из публикаций не утратило своего значения и до настоящего времени.

Разносторонняя эрудиция Всеволода Протасевича, живость характера, его постоянное стремление поделиться своими знаниями и умениями, а также огромный энтузиазм в исследовательской работе завоевали ему прочный авторитет среди липецких учителей, музейных работников, студентов.

Бессуднов А.Н. Всеволод Протасович Левенок: штрихи к портрету археолога / А.Н. Бессуднов, А.Д. Пряхин // Археологическое изучение Центральной России. — Липецк, 2006. — С. 5—7.

Бессуднов А.А. В.П. Левенок и его роль в выявлении и изучении древностей эпох палеолита и мезолита в Подонье / А.А. Бессуднов, А.Н. Бессуднов // Археологическое изучение Центральной России. — Липецк, 2006. — С. 21—25.

Поляков Г.П. Трубчевский музей и его директора в 1919—1941 гг. / Г.П. Поляков // Археологическое изучение Центральной России. — Липецк, 2006. — С. 14—18.

Чубур А.А. Трубчевский самородок (к 100-летию со дня рождения Всеволода Протасевича Левенка) / А.А. Чубур, Г.П. Поляков, Н.И. Наумова. — Брянск, 2006. — 52 с.

Чубур А.А. «Археология — моя страсть» (Трубчевский период биографии В.П. Левенка) / Чубур А.А. // Археологическое изучение Центральной России. — Липецк, 2006. — С. 10—14.

О. М. Бессуднов

ПРО ЕФЕКТИВНІСТЬ СПІВПРАЦІ
АРХЕОЛОГІВ ТА
ЛИПЕЦЬКИХ КРАЄЗНАВЦІВ
(з архівної спадщини В.П. Левенка)

Найважливішим моментом в організації польових робіт будь-якого археолога є його вміння забезпечити їх результативне проведення в обраному регіоні. Запорукою успіху є, насамперед, встановлення тісних контактів з місцевими музеями, краєзнавчими товариствами, любителями найдавнішого минулого рідного краю. Саме такий шлях організації, як під час досліджень на Верхньому Дону, так і для просвітницької роботи в цілому, обрав для себе ленінградський вчений-археолог Всеволод Прогасійович Левенок. Практично всі роботи на Верхньому Дону були проведені ним у тісній взаємодії з Липецьким обласним краєзнавчим музеєм та при активній участі багатьох краєзнавців, студентів, вчителів. Саме завдяки їх спільним зусиллям, з 1959 по 1968 роки на території липецького краю було виявлено 372 пам'ятки, цілий ряд з яких посіли вагоме місце у науці.

A. Bessudnov

ON EFFECTIVENESS OF COOPERATION
BETWEEN ARCHAEOLOGISTS AND
HISTORIANS SPECIALIZING
IN LIPETSK LOCAL HISTORY
(after V.P. Levenok's Archives)

An archaeologist is supposed to arrange his activities in a chosen area during his field trip as fruitful as possible. He that is able of getting in touch with local museums, local history societies and native lovers of antiquities is likely to succeed. And it's precisely this way that was taken by Vsevolod Protasyevich Levenok an archaeologist from Leningrad both in his research in the Upper Don basin and his work for the enlightenment. Practically all the work in the Upper Don basin was done in close cooperation with Lipetsk museum of regional studies and at active participation of historians specializing in local history, students and teachers. It is thanks to their joint efforts that in the Lipetsk region from 1959 through 1968 372 archaeological sites were discovered. Quite a few of them have occupied a dignified place in science.

Н. М. Білас

АРХЕОЛОГІЧНА ОСВІТА У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ЗДОБУТКИ МИНУЛОГО, ЗАВДАННЯ СЬОГОДЕННЯ

У статті розглянуто процес викладання на теологічному та, у різний час, на філософському, гуманітарному та історичному факультетах Львівського університету курсів з таких напрямків археологічної науки як біблійна, християнська, класична, праісторична та слов'янська археологія.

Ключові слова: археологія, освіта, Львівський університет.

Львівський університет по праву вважається найдавнішим університетом на українських землях та одним з найбільш поважних вищих навчальних закладів у Східній Європі. Не менш славними є і досягнення львівської університетської археологічної школи.

Важливим фактом, який засвідчує розвиток археологічної науки у Львівському університеті, стало подання філософським факультетом у 1826 р. доповідної записки Галицькому крайовому губернаторству про потребу викладання археології [Білас, 2005, с. 49]. Однак першим у Львівському університеті археологію (біблійну) почав викладати з 1836 р. ксьондз Я. Кухарський — професор кафедри Біблії Старого Заповіту та східних мов теологічного факультету (1836—1857). Його наступники на посаді завідувачів кафедри Л. Солецький (1857—1866) та К. Сарніцький (1866—1902 рр.¹) також читали для слухачів першого року теологічного факультету цей курс. У 1890-х рр. на факультеті працювали ще два спеціалісти, які поряд з К. Сарніцьким володіли археологічними знаннями — Ю. Більчевський (1891—1900) та

Є. Скроховський (1891—1896). Таким чином, саме вченим-теологам слід віддати належне у становленні археологічної науки у стінах університету, оскільки вони першими почали читати цю дисципліну, щоправда лише в рамках курсу біблійної (християнської) археології [Білас, 2007, с. 80—83].

Поява в другій половині XIX ст. дієвих особистостей, зацікавлених у розвитку археологічної науки у стінах університету, а також зміна державної політики в галузі охорони та дослідження пам'яток минулого, привели до позитивного вирішення питання початку археологічних студій також на філософському факультеті. Однак ще задовго до відкриття окремої кафедри археології відомості з цього предмету викладалися деякими професорами в рамках тих курсів, які вони читали. З цього приводу згадаємо передусім І. Шараневича — професора кафедри австрійської історії (1871—1899) та М. Грушевського — професора кафедри загальної історії зі спеціальним оглядом історії Східної Європи (1894—1916), дослідження яких дали цілеспрямований поштовх археологічним студіям в Західній Україні і виробленню модерної археологічної методології. Також добровільно і понад свої обов'язки протягом багатьох років заняття з класичної археології проводив професор Л. Цвіклінський, директор кабінету класичної археології [Білас, 2002, с. 80—83; Білас, 2005, с. 49—60]. Лише у 1903 р. посаду приват-доцента класичної археології обійняв К. Гадачек (1873—1914), затверджений у 1905 р. надзвичайним професором кафедри класичної археології та праісторії Львівського університету (з 1909 р. — звичайний професор, керував археологічним семінаром). Оскільки кафедра тоді ототожнювалася з професором, який вів самостійний курс, то саме 1905 р. можна по праву

1. Курс біблійної археології починає читати лише з літнього півріччя 1884/85 навч. р.

вважати за рік завершення процесу становлення археологічної освіти в університеті [Білас, 2005, с. 60—64].

К. Гадачек читав такі курси: «Пояснення окремих римських саркофагів», «Грецька скульптура в IV ст. до н. е.», «Пояснення опису Афін Павсанія», «Єгипетське мистецтво», «Культура Греції перед Гомером», «Рельєфи римських саркофагів», «Вибрані стародавні скульптури», «Грецька архітектура», «Вибрані грецькі ваз», «Фідій і його школа», «Огляд археологічних досліджень на території колишньої Польщі», «Доба металу в праісторії Польщі». Співвідношення годин класичної і праісторичної археології становило 9:1. [Козловський, 2006, с. 94—95].

Нова сторінка в історію розвитку археології в університеті була вписана у міжвоєнний період, коли археологічні дослідження були предметом діяльності двох кафедр — кафедри археології та історії матеріальної культури (частіше використовувалась назва — кафедра класичної археології) та доісторичної археології зі спеціальним оглядом праісторії польських земель (вживалась ще назва кафедра праісторії). Доісторична археологія разом з історією первісного суспільства та антропологією вивчалися як суміжні галузі антропологічних знань, оскільки були пов'язані предметними взаємозв'язками¹. Натомість класична археологія — єдиний навчально-науковий підрозділ окремої однойменної спеціалізації — була віднесена до ряду таких наукових дисциплін, як класична філологія, історія стародавнього світу, історія античного мистецтва.

У 1916—1939 рр. завідувачем кафедри класичної археології був відомий знавець античного мистецтва професор Е. Булянда (1882—1954). За штатним розкладом на кафедрі мали працювати один звичайний професор, два старші асистенти, один препаратор-лаборант. У звіті про діяльність кафедри класичної археології, складеному 22 червня 1939 р., подано такий її особовий склад: керівник — Е. Булянда, ад'юнкт доктор І. Старчук (у 1930—1935 рр. асистент), старший асистент доцент К. Маєвський (з 1930 р. асистент, з 1935 р. ад'юнкт), заступник асистента К. Євгеніум, старший музейний іздовий А. Козловський. У попередні роки співробітниками кафедри були К. Міхаловський (асистент у 1924—1933 рр.), Є. Кульчицький (асистент у 1922—1934 рр.), Р. Петеленз-Лукаевич (старший асистент-волонтер у 1930—1931 рр.), Я. Орушувна (демонстратор археологічного семінару у 1920 р., асистент у 1921—1928 рр.) та інші.

Кафедра займала чотири приміщення загальною площею 175 м² в будинку по вул. св. Миколая (тепер — вул. М. Грушевського, 4). Перше приміщення — кімната професора і зал засідань

семінару; друге — кімната асистента і збірка діапозитивів, негативів, місце зберігання знахідок; третє — бібліотечний зал та майстерня на 26 місць і зал засідань учасників просемінарських занять; четверте — кімната асистента разом із збіркою фотографій, гіпсових відбитків (відливів), таблиць. Щорічний бюджет кафедри приблизно становив 5 тис. злотих. Найбільшим фінансовим надходженням була одноразова дотація на суму 50 тис. злотих, отримана в 1938 р. для закупівлі часописів та літератури. При кафедрі існувала фотолaborаторія. Персонал кафедри займався вивченням та викладанням історії матеріальної та духовної культури середземноморських цивілізацій епохи еллінізму, особлива увага приділялася поглибленому вивченню античного мистецтва [Білас, 2005, с. 64—67]. Е. Булянда керував роботою археологічних занять та семінару і читав такі курси: «З історії грецької релігії», «Нарис праісторії Європи», «Живопис помпейський» (1919/20 навч. р.), «Грецька скульптура IV ст.», «Стародавній театр» (1920/21 навч. р.), «Нарис історії римського мистецтва», «Археологія класична», «Грецька традиція у світлі стародавнього мистецтва», «Полігнот» (1921/22 навч. р.), «Історія грецької скульптури», «Археологічні дослідження у XVIII—XIX ст.» (1922/23 навч. р.), «Грецька архітектура», «Грецька скульптура IV ст.», «Історія і топографія Афін», «Грецька скульптура III ст.» (1923/24 навч. р.), «Історія стародавнього малярства», «Вибрані уривки з грецької і латинської техніки» (1924/25 навч. р.), «Стародавній театр», «Апеллес, життя і твори», «Мистецька критика в стародавньому світі» (1925/26 навч. р.), «Історія грецької скульптури (частина 1)» (1926/27 навч. р.), «Грецька скульптура V ст.» (1927/29 навч. рр.), «Історія грецької скульптури IV ст.» (1929/30 навч. р.), «Вступ до класичної археології», «Римський і грецький портрети» (1930/31 навч. р.), «Історія римського мистецтва», «Нарис латинського епіграфіки» (1931/32 навч. р.), «Атика і Афіни», «Основні проблеми латинської епіграфіки» (1932/33 навч. р.), «Історія і культура етрусків», «Вибрані уривки латинського епіграфіки» (1933/34 навч. р.), (1934/35 навч. р.), «Егейська культура», «Нарис римської епіграфіки» (1934/35 навч. р.), «Грецька скульптура», «Вибрані уривки латинської епіграфіки» (1935/39 навч. рр.).

Кафедра праісторії була заснована у 1921 р. Її очолював відомий археолог, політичний та громадський діяч професор Л. Козловський (1892—1944). На кафедрі впродовж 1921—1939 рр. працювали: К. Стояновський (асистент у 1922—1926 рр.), Я. Брик (асистент у 1926—1932 рр.), М. Смішко (асистент з 1932 р., ад'юнкт з 1937 р.), Т. Сулімірський (1931—1935 рр. — приватдоцент, 1935—1937 рр. — ад'юнкт), В. Ягелло (1937—1938 рр. — молодший асистент), К. Журовський (1938—1939 рр. — молодший асистент). Окрім цього, у зв'язку з політичною діяльністю професора Л. Козловського, керівництво

1. Викладачі кафедри праісторії також читали лекції студентам, які спеціалізувалися на «слов'янознавстві».

кафедрою та інститутом доісторичної археології з 5 грудня 1930 р. здійснював професор кафедри етнології зі спеціальним оглядом етнографії польських земель А. Фішер. У 1931/32 навч. р. рада гуманітарного факультету керівництво кафедрою праісторії (в якості заступника професора) довірила доценту Т. Сулімірському, а з 1932/33 навч. р. він же очолив й інститут доісторичної археології та праісторичний семінар. Л. Козловський повернувся до керівництва кафедрою та інститутом 1 липня 1935 р.

Спочатку кафедра праісторії знаходилася в старому корпусі університету по вул. св. Миколая, 4 (у приміщеннях кафедри класичної археології?), потім — в одній з кімнат Музею Дідушицьких, а в другій половині 1920-х рр. — в будівлі по вул. Т. Костюшка, 9. У 1930-х рр. кафедри праісторії та класичної археології знаходилися на другому поверсі головного корпусу університету по вул. Маршалківській (тепер — вул. Університетська), 1 [Білас, 2010, с. 329—333].

Л. Козловський керував роботою праісторичного семінару і читав такі лекції: «Найдавніші осілі люди на польських землях», «Огляд доісторичних пам'яток Східної Малополющі» (1921/22 навч. р.), «Епоха бронзи і раннього заліза в Польщі», «Вступні відомості з праісторії», «Музейництво і польові дослідження з праісторії» (1922/23 навч. р.), «Кам'яна доба в Європі», «Лужицька культура в Польщі» (1923/24 навч. р.), «Проблема походження слов'ян у світлі праісторії», «Типологічний аналіз кераміки» (1924/26 навч. рр.), «Найдавніші культури в Європі», «Вступні відомості з праісторії» (1926/27 навч. р.), «Молодша кам'яна доба в Польщі (неоліт)», «Аналіз доісторичної кераміки» (1927/28 навч. р.), «Доісторичні пам'ятки Східної Малополющі», «Бронзова доба в Європі» (1928/29 навч. р.), «Походження індоєвропейців і проблема походження слов'ян у світлі праісторії» (1929/30 навч. р.), «Проблеми походження слов'ян у світлі археологічних досліджень» (1930/31 навч. р.), «Польські землі на рубежі н. е.», «Кургани на території південно-східної Польщі» (1935/36 навч. р.), «Кам'яна доба в Польщі», «Вступні відомості з праісторії разом із заняттями» (1936/37 навч. р.), «Нарис праісторії Східної Малополющі», «Вступні відомості з праісторії» (1937/38 навч. р.), «Початки мистецтва», «Походження слов'ян у світлі археологічних досліджень», «Вступні відомості з праісторії» (1938/39 навч. р.). Т. Сулімірським були прочитані наступні курси: «Епоха бронзи і раннього заліза в Польщі», «Передісторичні пам'ятки Східної Малополющі» (1931/32 навч. р.), «Польські землі у I тис. до Р. Х. на тлі європейської історії», «Вступні відомості з праісторії» (1932/33 навч. р.), «Епоха бронзи і раннього заліза в Європі», «Початкові відомості про праісторію» (1933/34 навч. р.), «Польські землі на рубежі н. е.», «До питання духовної культури в доісторичні часи», «Вступні відомості з праісторії» (1934/35 навч. р.), «Скіфська проблематика на польських землях»

(1935/36 навч. р.), «Питання бронзової доби на території Східної Малополющі» (1936/37 навч. р.) [Білас, 2009, с. 218—224].

На теологічному факультеті упродовж міжвоєнного 20-річчя археологічною проблематикою у певному обсязі займалися кафедри історії церковного мистецтва із спеціальним оглядом християнської археології, біблійних наук Нового Завіту, біблійних наук Старого Завіту та інститут християнської археології та історії церковного мистецтва (викладали професори В. Жила, Е. Булянда, П. Стах, А. Клявек, доцент Ю. Попліха та лектор монах Ф. Атаназій-Урбан) [Білас, 2007, с. 83—86].

На початку Другої світової війни західноукраїнські землі були зайняті радянськими військами. Нова влада особливого значення надавала організації у Львові українського університету, який було створено на базі Університету Яна Казимира у Львові. Вже з початку 1940 р. університет почав працювати на підставі статуту і програм, властивих радянським вузам. У 1939/40 і 1940/41 навч. рр. на гуманітарному, а з 1940 р. — історичному факультеті діяли кафедри історії матеріальної культури та археології (завідувач Я. Пастернак) та стародавньої історії (завідувач К. Маєвський). Попри усі перешкоди (матеріальні, політичні), археологія в університеті в перші роки радянської влади розвивалася досить активно, з огляду на закладений у міжвоєнне двадцятиріччя міцний фундамент. Проводилися і польові дослідження: у 1940—1941 рр. студенти історичного факультету проходять археологічну практику в Крилосі (керівник Я. Пастернак) [Романюк, 2005, с. 172].

На 1941 р. кафедра археології залишалася в будинку по вул. Університетській, 1 і займала вісім кімнат загальною площею 254,73 м². На кафедрі було 20 робочих місць для студентів та п'ять — для наукових працівників; лабораторія, в якій могла працювати група студентів чисельністю 25—30 чоловік (таких груп у 1941 р. було шість); бібліотека (3,5 тис. книг). Персонал кафедри — завідувач проф. Я. Пастернак (1892—1969), доценти М. Смішко та І. Старчук, старший лаборант В. Тисс та старший препараторм М. Клапчук. Можемо припустити, що вісім приміщень кафедри археології у 1941 р. — це колишні приміщення (та матеріально-технічна база) двох кафедр: праісторії та класичної археології [Білас, 2010, с. 334].

Я. Пастернак гідно презентував кафедру у 1940 р. на Всесоюзному конгресі дослідників неоліту і бронзової доби у Києві та сесії АН УРСР, яка проходила в Львівському університеті, а в 1941 р. — на Всесоюзному конгресі в Ленінграді, а пізніше — в Москві [Петегірич, Павлів, Філіпчук, 1993, с. 9; Романюк, 2005, с. 172—173].

Великої шкоди університету завдала німецька окупація Львова: вже 30 червня 1941 р. навчання було перерване. Після звільнення 30 липня 1944 р. довелося фактично починати

все з початку, адже наукове обладнання, бібліотечні збірки, меблі та інше майно було знищено, цінності та лабораторні зразки, інкунабули та інші стародруки, давні рукописні пам'ятки пограбовано. Попри це, вже у 1944 р. на історичному факультеті була створена кафедра історії стародавнього світу і археології, яку очолив І. Вейцківський (1900—1977). Її працівники забезпечували читання курсів з історії первісного суспільства, методики археологічних досліджень, основ археології, історії стародавнього світу, спеціальних курсів «Південно-Східна Європа в III—II тис. до н.е.» (М. Смішко), «Археологія Греції та Риму» (І. Старчук), «Повстання рабів в Італії і Сицилії в II—I ст. до н.е.» (І. Вейцківський), «Скіфи» (І. Старчук) [Бандровський, 2000, с. 17]. Значна увага приділялась також польовим археологічним дослідженням, зокрема розкопками давньоруського літописного городища Пліснеськ у 1946—1949 рр. керував І. Старчук.

У 1949 р. кафедра історії стародавнього світу та археології була об'єднана з кафедрою історії середніх віків (створена в 1945 р., керівник Д. Похилевич) в одну кафедру — історії стародавнього світу і середніх віків (1949—1994). Завідувачем був обраний І. Вейцківський, який очолював її до 1970 р. (у 1971—1977 рр. — професор кафедри). Однак загалом археологічна наука в університеті занепадає: в 1950 р. помирає І. Старчук, а в 1954 р. кафедру залишає М. Смішко. Так в університеті не залишилося жодного професійного археолога-практика, хоча у 1954—1955 р. тут викладачем основ археології працював (за сумісництвом) І. Свешніков [Генега, 2000, с. 151]. Ще раз в штаті кафедри історії стародавнього світу і середніх віків І. Свешніков фігурує в 1961—1963 рр. [Ситник, 2005, с. 23].

Викладачі кафедри читали спецкурси «Джерела до історії стародавньої Греції і стародавнього Риму», «Зовнішня політика Риму в III ст. до н.е.» (І. Вейцківський), «Абсолютна монархія в Західній Європі» (А. Лозинський), «Середньовічне помістя» (Д. Похилевич), семінар «Середньовічне місто» (Ю. Гроссман), «Історіографія історії середніх віків» (у різний час читали Д. Похилевич, Ю. Гроссман, З. Калініна) та ін., а також курси з допоміжних і спеціальних дисциплін (епіграфіка, палеографія, сфрагістика, нумізматики, хронологія, архівознавство, історична географія та ін.); керували роботою студентських наукових гуртків з питань історії стародавнього світу, історії середніх віків, археології [Бандровський, 2000, с. 18].

З 1949 р. при кафедрі діяв музей сфрагістики, геральдики і нумізматики, через десять років реорганізований у музей допоміжних історичних дисциплін історичного факультету (директор І. Шпитковський). У 1967 р. на його базі створено археологічний музей (директори: В. Зварич (1967—1972), Р. Чайка (1972—2005), Т. Милян (2005—2006), Я. Погоральський) [Encyclopedia, 2011, с. 152—153].

У 1963—1967 рр. у підпорядкуванні університету перебував Інститут суспільних наук АН УРСР, співробітники відділу археології якого на чолі з О. Чернишем керували археологічною практикою студентів історичного факультету, читали спецкурси (І. Свешніков), брали активну участь у створенні археологічного музею (Л. Крушельницька, І. Свешніков), зокрема передали матеріали зі своїх розкопок [Ситник, 2005, с. 24—25].

У 1970-ті рр. на кафедрі відбулися деякі кадрові зміни. У 1971 р. її очолив Ю. Гроссман (1919—2003). У 1970 р. на кафедрі почав працювати к. іст. н. М. Пелешишин, який забезпечив читання лекційних курсів з основ археології, історії первісного суспільства, основ етнографії. Наукова проблематика кафедри була доповнена його археологічними дослідженнями (поселення стжижовської, лендельської, поморської та інших археологічних культур). В 1973 р. на кафедру прийшов к. іст. н. І. Лісовий, наукові інтереси якого були пов'язані з дослідженнями історії Херсонесу, проблем історіографії античності. Він підготував лекційний курс з історії Стародавньої Греції і Риму. Ще два нові працівники (В. Кривонос та Р. Шиян) займалися вивченням історії міст і торгівлі.

Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х рр. на кафедрі гостро постала проблема підготовки кадрів (помер І. Вейцківський, вийшли на пенсію А. Лозинський, З. Калініна). У 1975/76 навч. р. перестала існувати спеціалізація зі стародавньої і середньовічної історії (останній випуск за цим профілем — 1981 р.), у 1978—1984 рр. існувала лише спеціалізація з археології. Для студентів читались такі спецкурси: «Методика археологічних досліджень» (доцент М. Пелешишин), «Археологічні дослідження Стародавнього Сходу» (професор Ю. Гроссман), «Археологічні дослідження Стародавньої Греції та Риму» (доцент І. Лісовий) [Бандровський, 2005, с. 118—119]. У кінці 1980-х рр. були запроваджені такі спецкурси: «Етнокультурні зв'язки населення України в період переходу від первісної епохи до цивілізації» (професор М. Пелешишин), «Криза Римської імперії і формування ранньофеодальних держав в Центральній та Західній Європі» (асистент О. Бандровський), «Європейська торгівля зі Сходом в епоху пізнього середньовіччя» (доцент В. Кривонос), «Гуманізм і Відродження в Західній Європі» (доцент Р. Шиян) [Бандровський, 2000, с. 21—22]. У 1980-ті рр. викладачами та аспірантами кафедри було підготовлено і захищено одну докторську (М. Пелешишин) і шість кандидатських дисертацій (А. Козій, В. Кривонос, Р. Шиян, О. Бандровський, Р. Шуст, А. Кос). При кафедрі розпочала діяльність аспірантура по профілю археології та всесвітньої історії.

З самого початку існування історичного факультету¹ щорічно студенти проходили археологічну практику. Спочатку до керівництва нею залучались фахівці з відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР. З середини 1960-х рр. працівники історичного факультету розгорнули широкі розкопки на Північному Прикарпатті і Західній Волині. Так, В. Баран (у 1962—1967 рр. старший науковий співробітник відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР; у 1967—1969 рр. доцент кафедри історії УРСР) досліджував селища східнослов'янських племен VI—IX ст., а М. Пелешишин — пам'ятки доби енеоліту (культур лійчастого посуду, трипільської та інших). Після переходу у 1970 р. на кафедру, М. Пелешишин постійно керував археологічними загонами історичного факультету. Незмінними керівниками практики були Р. Чайка і В. Зварич (кафедра історії СРСР). З 1981 р. до цієї роботи було залучено О. Бандровського, наукова проблематика якого — археологічні дослідження пам'яток римського часу.

З 1986 р. основну увагу кафедри зосереджено на дослідженні пам'яток археології в зонах новобудов на території західних областей України. Перші госпдоговірні роботи проводились у 1986—1988 рр. на території Закарпаття (керівник теми — О. Бандровський). Після розширення тематики досліджень у 1985 р. у структурі університету була створена Науково-дослідна лабораторія історико-археологічних досліджень (завідувач В. Касюхнич). Майже всіма госпдоговірними темами керував М. Пелешишин [Рудий, 2005, с. 202—211].

У другій половині 1980-х рр. посилились наукові зв'язки Львівського університету у галузі археології, античності та середньовіччя з Московським, Кишинівським, Ужгородським та Чернівецьким університетами. Зокрема, було підписано договір про наукову співпрацю з Московським і Білоруським університетами, Інститутом археології Словацької АН. На кафедрі проводились наукові конференції (наприклад, I, II та III-тє читання пам'яті С. Лур'є), окремі спецкурси та лекції читали запрошені провідні науковці: В. Кузішїн, А. Брагіна, Ю. Бессмертний, К. Ревяко, Ю. Заборовський, Е. Балагурі, Я. Махнік, І. Климишин. Університет був організатором всеосяжної школи-семінару з вивчення етнокультурних та етносоціальних процесів першої половини I тис. н. е. у східнокарпатському та суміжних регіонах (1986). [Бандровський, 2005, с. 119].

На початку 1990-х рр. кафедра знову переживала процес зміни кадрів: у 1989 р. завідувачем став М. Пелешишин (1933—1999), кафедру залишили Ю. Гроссман (1990) та І. Лісовий (1991). Професор М. Пелешишин, асистенти В. Рудий² та Р. Берест³ сконцентрували свої зусилля на забезпеченні археологічної проблематики, а доценти В. Кривонос, Р. Шиян та А. Козій розробляли навчальну і наукову тематику середньовічної історії. Доцент О. Бандровський забезпечував викладання стародавньої історії, а доцент І. Глічов вів предмети, пов'язані з методикою викладання історії в середній школі. У 1996 р. він вийшов на пенсію, а на кафедрі розпочав діяльність Я. Онищук. У липні 1999 р. помер М. Пелешишин. У 2001 р. кафедру очолила Р. Шиян (з 1999 року — в. о. зав. кафедри).

У 1994 р. кафедра історії стародавнього світу та середніх віків була перейменована на кафедру археології, античності та середньовіччя. Це було пов'язано з необхідністю забезпечити належний рівень підготовки спеціалістів у галузі археології. На кафедрі починають діяти спеціалізації «Археологія та стародавня історія», «Середньовічна історія». В 1996 р. були затверджені спеціальності «Археологія України» та «Історичне краєзнавство», а в межах спеціальності «Всесвітня історія» залишилась одна спеціалізація з античної та середньовічної історії. З посиленням уваги до підготовки спеціалістів-археологів, у 1997 р. Археологічний музей підпорядковано кафедрі, виділене приміщення для навчальної археологічної лабораторії. З 1996 р. почав виходити щорічний науковий збірник «Археологічні дослідження Львівського університету», присвячений актуальним проблемам археології та давньої історії, підсумкам регіональних археологічних досліджень і розкопок окремих пам'яток, історії археологічної науки.

У 1998 р. спеціальність «Археологія» була закрита і підготовка спеціалістів знову ведеться зі спеціалізацій «Археологія України» та «Античність і середньовіччя». З 2002 р. кафедра стала ініціаторами відкриття нової спеціальності з археології. У 2002/03 навч. р. на ній навчалось 15 студентів. Для забезпечення навчального процесу в межах нової спеціальності залучені як спеціалісти кафедри (Я. Онищук, В. Рудий, Р. Берест), так і археологи-практики з Києва та Львова (професор Л. Мацкевий (1999—2000), професор Д. Козак (з 2001 р.), професор В. Баран (1999—2003), професор Л. Крушельницька (2001—2003), доцент М. Филипчук (з 1999).

1. І в міжвоєнний період студенти активно залучалися до проведення польових археологічних досліджень, мали практичні заняття з виїздом на місця розкопок.

2. У 1991—2001 рр. — асистент, 2001—2009 рр. — доцент кафедри.

3. У 1994—1999 рр. — асистент, 1999—2009 рр. — доцент кафедри.

Наукова проблематика кафедри в цей період зосереджена на таких напрямках: археологія України (В. Рудий, Р. Берест та Я. Онищук, М. Филипчук), антична історія, типологічні особливості стародавніх цивілізацій (О. Бандровський¹), середньовічна торгівля та аграрні відносини в добу пізнього середньовіччя (доценти В. Кривонос і Р. Шиян, асистенти Ю. Овсінський і М. Чорний). У 2000 р., для організації та проведення фундаментальних досліджень у галузі археології на теренах західних областей України, в університеті створено Інститут археології (директор М. Филипчук). Напрямок наукових досліджень його працівників — етногенез слов'ян і становлення державотворчих процесів в Українському Прикарпатті в другій половині I тис. н.е. Колектив інституту провів міжнародні археологічні конференції «Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть» (2001) та «Нові технології в археології» (2002). З 2006 р. почав виходити науковий збірник «Вісник Інституту археології».

У 2004 р. відбулася наступна реорганізація кафедри, в результаті якої були створені: кафедра історії середніх віків та візантиністики та кафедра археології та історії стародавнього світу (в. о. завідувача — Я. Онищук). У 2005—2010 рр. кафедру очолював О. Ситник. У 2005 р., з нагоди 100-річчя кафедри археології та історії стародавнього світу, була проведена міжнародна конференція. У 2010 р. назву кафедри знову змінено — археології та спеціальних галузей історичної науки. Її очолив професор Л. Зашкільняк.

Колектив кафедри зараз — це три професори (Л. Зашкільняк, Д. Козак, О. Ситник), чотири доценти (М. Филипчук, Я. Онищук, О. Бандровський, Н. Білас) та три асистенти (А. Баукова, Н. Стеблій, Я. Погоральський).

Кафедра забезпечує викладання нормативних курсів з культурної антропології, археології, історії стародавнього світу та історії античних цивілізацій; проведення археологічної практики; готує фахівців (спеціалістів та магістрів) зі спеціальності «археологія».

Структура спеціалізації кафедри: нормативні курси — «Видатні дослідники української археології» (Я. Погоральський), «Етногенез східних слов'ян за археологічними даними» (М. Филипчук), «Палеоліт України у контексті європейського континенту» (О. Ситник), «Етнокультурна історія України в першій половині I тис. н.е.» (М. Филипчук), «Археологічна наука у світі» (Н. Білас); дисципліни вільного вибору студентів — «Методика польових та камеральних досліджень» (Д. Козак), «Первісні

технології» (О. Ситник), «Актуальні проблеми української археології», «Актуальні проблеми європейської археології», «Біблійна і християнська археологія», «Археологічні фонди України», «Археологічна наука у Львівському університеті» (Н. Білас), «Античні впливи на матеріальну і духовну культуру населення України в першій половині I тис. до н.е. — першій половині I тис. н.е.», «Методика складання археологічного кадастру» (Н. Стеблій), «Антична археологія» (А. Баукова), «Провінційно-римські культурні впливи на території України», «Поховальний обряд населення ранньозалізного віку України» (Я. Онищук), «Етногенез східних слов'ян» (М. Филипчук).

При кафедрі діє аспірантура зі спеціальності «07.00.04 — Археологія»; за останні десятиліття захищено шість докторських і понад 20 кандидатських дисертацій з різних спеціальностей.

Отже, за останні два десятиріччя археологічна освіта у Львівському університеті зазнала значних перетворень: кілька реорганізацій кафедри і навіть її перенесення у нове (далеко не краще) приміщення, відкриття Інституту археології, започаткування двох профільних наукових видань («Археологічні дослідження Львівського університету» та «Вісник Інституту археології»), майже повне оновлення персонального складу викладачів, запровадження нових лекційних курсів тощо. Завдання майбутнього — щонайменше зберегти кращі традиції археологічної науки в університеті та докласти максимум зусиль, щоб найближчі десятиліття стали кращими часами львівської університетської археологічної школи.

Бандровський О. Вивчення історії стародавнього світу у Львівському університеті / О. Бандровський // Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів, 2005. — Вип. 8. — С. 115—121.

Бандровський О. Кафедра археології, античності та середньовіччя / О. Бандровський // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940—2000). Ювілейна книга / Упоряд. О. Вінниченко, О. Целуйко. — Львів, 2000. — С. 17—29.

Білас Н. Археологічна наука у Львівському університеті (XIX—30-ті роки XX ст.) / Н. Білас // Археологічні дослідження Львівського університету. — Вип. 8. — Львів, 2005. — С. 46—114.

Білас Н. Викладання біблійної археології у Львівському університеті / Н. Білас // Вісник Інституту археології. — Вип. 2. — Львів, 2007. — С. 80—87.

Білас Н. І. І. Шараневич та його внесок у розвиток археологічної науки / Н. Білас // Археологія. — 2002. — №3. — С. 152—156.

Білас Н. Леон Козловський — професор кафедри доісторичної археології зі спеціальним оглядом праісторії польських земель (1921—1939) університету Яна Казимира у Львові / Н. Білас // Profesor Leon Kozłowski / Red. Stefan Karol Kozłowski, Oleksandr Sytnyk. — Lwów—Warszawa, 2010. — S. 328—367.

1. Підручник «Історія стародавнього світу» (1998), написаний О. Бандровським, визнано базовим для шостого класу загальноосвітніх шкіл України.

Білас Н. Організація навчального процесу на кафедрі праісторії Львівського університету у 1921—1939 рр. / Н. Білас // Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів, 2009. — Вип. 12. — С. 204—225.

Генега Р. Свешніков Ігор Кирилович / Р. Генега // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940—2000). Ювілейна книга / Упоряд. О. Вінниченко і О. Целуйко. — Львів, 2000. — С. 151.

Козловський С.-К. Володимир Антоневич і Кароль Гадачек / С.-К. Козловський // Археологічні дослідження Львівського університету. — 2006. — Вип. 9. — С. 89—96.

Петегірич В. Ярослав Пастернак і українська археологія / В. Петегірич, Д. Павлів, М. Филипчук // *Studia archaeologica*. — Львів, 1993. — Т. 1. — С. 5—11.

Романюк Т. Наукова діяльність Ярослава Пастернака у період Другої світової війни (1939—1944 рр.) / Т. Романюк // Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів, 2005. — Вип. 8. — С. 169—178.

Рудий В. Микола Пелешишин — дослідник археологічних пам'яток Розточчя / В. Рудий // Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів, 2005. — Вип. 8. — С. 202—213.

Ситник О. Постаті археології Львівського університету у фокусі столітньої історії / О. Ситник // Археологічні дослідження Львівського університету. — Львів, 2005. — Вип. 8. — С. 11—45.

Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т. Т. 1: А—К. — Львів, 2011. — 716 с.

Н.Н. Би л а с

АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
ВО ЛЬВОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ:
ДОСТИЖЕНИЯ ПРОШЛОГО,
ЗАДАНИЯ БУДУЩЕГО

Традиция преподавания археологии во Львовском университете, одном из старейших университетов страны, относится к первой половине XIX в., когда студентам теологического факультета читали курс библейской археологии. В дальнейшем свой вклад в

становление археологии на философском факультете внесли И. Шараневич, М. Грушевский, Л. Цвиклинский. Первую кафедру классической археологии и праистории в университете возглавил К. Гадачек (1905—1914). Расцвет археологии в университете произошел в 1916—1939 гг., когда тут функционировали две кафедры археологии во главе с Э. Буляндой и Л. Козловским. В советское время университетская археологическая наука переживала как времена подъема (1940-ые, 1960-ые и 1980-ые гг.), так и упадка (1950-ые гг.). С утверждением украинской независимости в университете началось формирование новой генерации археологов. Базисом для их профессиональной подготовки должны стать не только традиции прошлого, но и усвоение новых методик и методологий, интердисциплинарность, активизация деятельности студентов в рамках научных семинаров, привлечение к преподаванию работников академических институтов.

N. B i l a s

THE ARCHAEOLOGICAL EDUCATION
IN LVIV UNIVERSITY.
PREVIOUS ACHIEVEMENTS AND
FUTURE OBJECTIVES

The tradition of archaeological studies in Lviv Universities extends to first half of the 19th century. At that time a course of the Biblical Archaeology was taught to the students of Theological Faculty. Professors of Philosophic Faculty I. Sharanevych, M. Grushevsky, L. Zviklinsky made a huge contribution into becoming of archaeological science. First department of the Classical Archaeology and Ancient History in University was headed by K. Hadacek in 1905—1914. Archaeological studies flourished in Lviv University in 1916—1939. There were already two archaeological departments headed by E. Burlianda and L. Kozlovsky. In Soviet period archaeological science survived. It thrived in 1940-ies, 1960-ies, 1980-ies but it was also largely suppressed in 1950-ies. New generation of archaeologists emerged with Ukraine Independence. Their source is formed on the basis of previous traditions and on the newest achievements as well. They implement new methods and methodology, support interdisciplinary studies, outline students activity, enroll academic scientists to the process of education.

Н.М. Білас, І.В. Тимець, О.П. Целуйко

СУЧАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ ТА АРХЕОЛОГІЯ: ШЛЯХИ СПІВПРАЦІ ТА ВЗАЄМОДОПОМОГИ

У статті, на прикладі діяльності Історико-краєзнавчого музею м. Винники, розглянуто, як у тісній співпраці зі спеціалістами-археологами сучасні краєзнавчі музеї збирають, систематизують, вивчають, зберігають і експонують археологічні першоджерела. Окреслено головні проблеми та наведено, як вони вирішуються в конкретному музеї.

К л ю ч о в і с л о в а: краєзнавчий музей, археологія, музейні фонди, експозиція.

Предмети і колекції, виявлені під час археологічних розкопок, окремі випадкові знахідки відносяться до Музейного фонду України [Про затвердження Положення, 2000, п. 6]. Специфіка краєзнавчих музеїв, які збирають, вивчають та експонують матеріали, що розповідають про природу, історію і культуру певного краю, полягає у тому, що, маючи широкий діапазон експозицій, вони є музеями комплексного профілю і більшість зберігає у своїх фондах пам'ятки матеріальної культури, виявлені під час археологічних досліджень. Тому таким музеям необхідно мати в штаті спеціаліста-археолога, або ж співпрацювати з профільними науково-дослідними установами. Оскільки кадрова проблема в галузі археології в Україні є дуже відчутною, одиниці серед музейних установ можуть похвалитися не тільки виконанням першої, а навіть другої умови. У даній статті хочемо навести приклад сучасного музею, який і співпрацює активно з науковими археологічними установами, і має у штаті спеціалістів-археологів — Історико-краєзнавчий музей м. Винники (м. Львів — Винники).

© Н.М. БІЛАС, І.В. ТИМЕЦЬ, О.П. ЦЕЛУЙКО, 2012

Відмітимо, що Історико-краєзнавчий музей м. Винники обрано не випадково, адже із моменту створення у 1991 р. один із головних напрямків роботи цього закладу — формування археологічної колекції. Самостійно та у співпраці із науковцями Львівського національного університету імені Івана Франка, Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича, Інституту археології НАН України науковими працівниками музею було проведено ряд експедицій на території Львівської обл. та поза її межами. Результатом такої роботи стали численні знахідки, що відклались у фондах музею та частково представлені у постійній експозиції. Відображені вони й у ряді наукових публікацій, надрукованих у фахових виданнях України. Археологічна тематика займає вагоме місце і на сторінках музейного наукового періодичного видання «Наукові студії: збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники» [Наукові студії, 2008; 2009; 2010; 2011], до редакційної колегії котрих входять археологи Д. Козак, Н. Білас, Т. Мільян. Така наукова діяльність вказаної установи є не випадковою, адже сучасний музей повинен відігравати не лише роль збирача та експонатора рідкостей, але й провадити відповідну дослідницьку роботу.

Щоб не бути голослівними, наведемо деякі цифри. Загальна кількість фондової збірки музею на початок 1999 р. становила 13914 одиниць збереження, з них 8912 — археологічні матеріали. У 2009 р. фонди музею поповнили 4273 археологічні знахідки, у 2010 р. — 14731, у 2011 р. — 6535, а за п'ять місяців 2012 р. вже маємо 5012 одиниць збереження. Таким чином, за три з половиною роки археологічна колекція музею зросла на 30,5 тис.

Відмітимо, що в археологічній музейній колекції Історико-краєзнавчого музею м. Винники зберігають не лише індивідуальні знахідки або більш-менш презентабельні чи експозиційні матеріали, а всі артефакти, отримані під час розкопок. У разі одночасного надходження великої кількості однорідних предметів, перед реєстрацією у книгу надходжень їх систематизують, розподіляють на основний і науково-допоміжний фонд.

Матеріали, які надходять до музею внаслідок діяльності археологічних експедицій, обліковуються спочатку комплексами за колекційними або польовими описами. Якщо зазначені комплекси передаються з експедицій інших організацій, то передання їх до музею здійснюється за актами приймання з предметними описами, у яких однотипні предмети записуються групами, а унікальні — окремо. Обов'язковим додатком до акту прийняття є польовий або колекційний опис, який надається начальником експедиції. В подальшому, при заповненні інвентарних карток та книг, наукові працівники музею також можуть консультуватися, при потребі, з дослідниками, які передали в музей археологічні колекції.

Тепер дещо конкретики щодо експедиційної діяльності. У 2004—2005 рр. спільно з Інститутом археології ЛНУ ім. І. Франка, Галицькою експедицією Інституту археології НАН України проведено розвіdkово-пошукові роботи в околицях м. Винники (с. Підберізіці, с. Верхня Білка, с. Романів), а по проекту «Бурштиновий шлях» — територією Перемишлянського р-ну Львівської обл. та Бережанського р-ну Тернопільської обл. вздовж русла р. Золота Липа (відкрито низку нових археологічних пам'яток — близько 90); проведено археологічні розкопки в с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл., рятівні археологічні роботи в ур. Кут м. Винники. У 2006 р. проведено археологічні розкопки в с. Виннички Пустомитівського р-ну та с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл.; рятівні археологічні дослідження в ур. Торговиця м. Винники.

У 2007—2008 рр. проведено археологічні розкопки на території Підгорецького монастиря (с. Підгірці, Бродівського р-ну Львівської обл.), рятівні археологічні роботи в с. Підберізіці (ур. Діброва та ур. Лазки), рятівні археологічні розкопки на місці церкви святого Духа у м. Львові. У 2009 р., під час роботи етнографічної експедиції в с. Пісочне Сокальського р-ну Львівської обл., було виявлено кілька археологічних пам'яток, згодом обстежених разом з експертною групою НДЦ «РАС» ІА НАН України. Зауважимо, що працівники музею протягом кількох років успішно співпрацюють з НДЦ «РАС» ІА НАН України в рамках проведення наукової археологічної експертизи проектів землеустрою у м. Винники та околицях.

У 2010 р. проведено розвіdkові археологічні дослідження у м. Винники (ур. «Під дібровою») на нововідкритій пам'ятці культури лійчастого посуду, а в 2011 р. — у с. Лисиничі та с. Підберізіці Пустомитівського р-ну.

Особливістю експедицій, які організовує музей, є їхній міждисциплінарний характер. Зокрема, разом з археологами завжди паралельно працюють етнологи, які, з одного боку, здобувають інформацію цікаву і для археологів, наприклад щодо топоніміки, а з іншого — проводять збір експонатів для музею, записують спогади, дають заповнювати попередньо складені анкети та питальники (наприклад, для депортованих з території Польщі у 1944—1946 рр., політ'язнів) тощо.

Мусимо зазначити, що коштів на експедиційну діяльність у бюджеті музею не передбачено (науковим працівникам музею можуть бути оплачені лише відрядження), однак попри це установа щороку організовує експедиції. Більше того, поступово в музеї вдалося сформувати власну експедиційну матеріальну базу (починаючи від тих таки лопат, наметів, польової кухні, фотоапарату, металодетектора тощо), якою можуть користуватися співорганізатори експедицій, зокрема якщо мова йде про забезпечення проведення студентської археологічної практики.

Одним із найголовніших у співпраці з археологами є не просто зберігати, а саме експонувати матеріали, адже закриті у фондах, вони цікаві для дуже вузького кола спеціалістів. Постійна експозиція чи тимчасова виставка дозволяє не просто показати загалу результати роботи археолога, а, подавши за принципом найоптимальнішого виявлення змісту, форми, фактури тощо, популяризувати археологічні джерела.

Наприклад, у 2006 р. організовано виставку «Скарб гальштатсько-латенської доби», де презентовано скарб (35 предметів), віднайдений у вивалі ґрунту під корінням поваленого дерева в с. Підгородище Перемишлянського р-ну та експоновано матеріали розкопок, проведених на пам'ятці. До виставки було опубліковано її каталог [Скарб, 2006]. Згодом частина скарбу знайшла своє місце у постійній експозиції музею, однак частіше експонати зі щорічних виставок «Нових археологічних надходжень музею» залишаються у фондах, оскільки можливості помістити всіх їх у постійну експозицію звичайно ж немає. Разом з тим зауважимо, що при побудові таких виставок завжди залучаються спеціалісти-археологи. Це дозволяє музейникам отримати певні фахові рекомендації щодо самих артефактів, а археологам зрозуміти специфіку виставкової діяльності, розрахованої зазвичай не на науковців, а на різні цільові групи, а також навчитися поєднувати науково-дослідну функцію з освітньою.

Особливо успішно виявилася археологічна виставка «Відкрита минувшина», приуроче-

на до 20-річчя музею. Загалом зауважимо, що більшість сучасних експозицій являє собою статичну демонстрацію предметів, які повинні говорити самі за себе, тоді як останні світові тенденції свідчать про великі зміни у цій галузі. Тепер особливе значення надається інтерпретації й інтерактивності. Тому, окрім представлення найцікавіших експонатів, що зберігаються у фондах, засобами експериментальної археології на виставці «Відкрита минувшина» було відтворено процеси обробки каменю, шкіри, дерева, реконструйовано знаряддя праці та зброю (сокири, серпи, стріли тощо), показано коли і як виникли землеробство та скотарство, гончарство та ткацтво, ковальство та торгівля, як розвивалася та змінювалася палеоекономіка. Паралельно з виставкою було презентовано етно-проект «Крізь віки», для реалізації якого та проведення майстер-класів народних ремесел, мистецьких та етно-ярмарків на території музею реконструйовано давньоруське житло. І при здійсненні цієї реконструкції, і при підготовці виставки музейні працівники зверталися за консультаціями до археологів.

Однією з актуальних та «болючих» проблем українського музейництва є брак коштів та фахівців для здійснення консервації та реставрації музейних предметів та колекцій. В Історико-краєзнавчому музеї м. Винники є один штатний художник-реставратор, який, однак, не має відповідної кваліфікації для роботи з археологічними матеріалами, тому між музеєм та Львівським державним коледжем декоративно-прикладного мистецтва імені І. Труша було досягнуто домовленості про те, що музей надає студентам коледжу предмети для реставрації, яку останні проводять в рамках виконання курсових робіт для музею безкоштовно. Натомість працівники музею консультують студентів з приводу реставрованих предметів (культурна приналежність, хронологічні рамки, технологічно-виробничі особливості епохи тощо). Таким чином, доволі фахово реставруються керамічні вироби з археологічної колекції музею, адже сама реставрація здійснюється студентами коледжу під керівництвом і наглядом викладачів. Наприклад, у 2011 р. так було відреставровані 23 предмети. Також науковими працівниками музею надаються консультації для здійснення сучасних реконструкцій давнього посуду (на основі тогочасних технологічних прийомів) дипломантам Львівської академії мистецтв імені І. Труша. Передані реконструкції використовуються в експозиційній діяльності.

Протягом останніх років на базі музею студенти 1 курсу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка проходять в липні археологічно-краєзнавчу практику. У програмі практики, окрім участі в польових археологічних

дослідженнях, передбачено і камеральне опрацювання археологічних матеріалів (шифрування, консервування, графічне зображення експонатів тощо). Таким чином, студенти під керівництвом наукових співробітників музею працюють з археологічними колекціями, які проходять наукову інвентаризацію в музеї.

Сучасний музей немислимий без використання сучасних технологій, інтерактивної подачі матеріалів. Комп'ютерна програма інвентаризації фонду «Археологія» та віртуальна експозиція трьох залів постійної експозиції музею була розроблена самими працівниками музею, зокрема В. Олійником. Його розробка базується на одній з найпоширеніших мов, що використовуються у сфері веб-розробок, — PHP. Вона підтримується переважною більшістю хостинг-провайдерів і дозволяє розмістити віртуальну експозицію в Інтернеті.

Для виведення програми на екран використовується сервер Apache та Mozilla Firefox (безплатний веб-оглядач з відкритим кодом). Сервер, один з найуживаніших веб-серверів у мережі Інтернет, є відкритий для UNIX-подібних, Microsoft Windows, Novell NetWare та інших операційних систем. Сервер базується на Linux, що є монолітним ядром, та використовується для створення UNIX-подібних операційних систем, які є одними з найкращих прикладів розробки з відкритими джерельними кодами (open source) та вільного програмного забезпечення (free software). На відміну від комерційних операційних систем, на кшталт Microsoft Windows та MacOS X, джерельні коди Linux доступні усім для використання, модифікації та розповсюдження абсолютно безкоштовно.

Створення віртуальної експозиції дозволило значно розширити межі постійної експозиції музею, повністю оновленої у 2008 р. При розробці наукової концепції, складанні тематико-експозиційного плану, добір експонатів, написанні пояснювальних текстів постійної експозиції зали «Археологія» та наповненні віртуальної експозиції разом з музейниками працювали археологи Н. Білас, В. Конопля та Н. Стеблій.

Докладніше зупинимося на віртуальній експозиції зали «Археологія». Вона складається з п'яти інформаційних блоків. Вкладка «Початкова» докладно інформує про дописемну історію Винників, зокрема про історію вивчення археологічних пам'яток, результати проведених тут археологічних розкопок та розвідок. Загалом в археологічному дослідженні території міста Винники та його околиць можна виділити кілька знакових етапів: 1 — 70—90-ті роки XIX ст. (А. Шнайдер, І. Шараневич, М. Грушевський); 2 — 30-ті роки XX ст. (М. Смішко, Я. Пастернак); 3 — кінець 50-х років XX ст. (Б. Возницький, І. Свешніков); 4 — 60—80-ті роки XX ст.

(В. Зварич, Д. Козак, М. Пелешишин); 5 — 90-ті роки ХХ ст. (М. Бандрівський, П. Довгань, В. Конопля, Л. Мацкевий, М. Пелешишин, С. Терський). З початком ХХІ ст. розпочався новий (шостий) етап в історії вивчення прадавнього минулого містечка за археологічними матеріалами, що реалізується в першу чергу завдяки започаткованій у 1990-х рр. співпраці Історико-краєзнавчого музею м. Винники з провідними науковими інституціями Львова. Зрештою, у ХХІ ст. музей розширив свою діяльність далеко за межі Винників, оскільки став базовим для створення Музейного комплексу історії, культури та побуту етнічних українців Надсяння, Холмщини, Лемківщини та Підляшшя з сектором історії української еміграції, який згідно Указу Президента України № 1330/2005 має бути збудований саме у м. Винники.

Зауважимо, що територія м. Винники та його околиці багаті на археологічні пам'ятки. Свій слід тут залишили носії культур лінійно-стрічкової кераміки (ур. «Лазки» м. Винники; ур. «Загуменки» с. Підберізіці), маліцької (ур. «Торговиця» і «Лазки» м. Винники), лійчастого посуду та трипільської (ур. «Голянівка» та «Лазки» м. Винники, г. Жупан і г. Лисівка), шнурової кераміки та комарівської (ур. «Лазки» м. Винники; г. Чортова скеля; ур. «Підлужжя» та «Загуменки» с. Підберізіці). Пам'ятки ранньозалізного віку зафіксовані в урочищах «Лазки», «Лісничівка», «Кут», «Голянівка» м. Винники, на г. Чортова скеля (біля с. Лисиничі), в урочищах «Підлужжя» та «Загуменки» с. Підберізіці. У першій половині нової ери тут з'являються племена пшеворської, зубрицької та черняхівської культур (ур. «Торговиця», «Кут» м. Винники; ур. «Підлужжя» с. Підберізіці).

Наступна вкладка — «Експозиція» — у культурно-хронологічній послідовності подає як фото експонатів, розміщених у вітринах (макрозйомка предметів з різних ракурсів), так і їхній детальний опис згідно інвентарних карток. Також саме тут можна ознайомитися з частиною тих артефактів, які не виставлені (за браком місця, станом збереженості тощо) у вітринах, але зберігаються у фондах музею.

Наприклад, у віртуальній експозиції подано значну кількість матеріалів неолітичної культури лінійно-стрічкової кераміки з розкопок М. Пелешишина.

Мідний вік на території Винників представлений маліцькою, трипільською (пізній період) та лійчастого посуду культурами. Першу демонструють в експозиції матеріалами з розкопок М. Бандрівського та С. Терського, другу — В. Коноплі та М. Пелешишина. Однак найбільше проекспонована культура лійчастого посуду. Окрім крем'яних та кістяних знарядь, реставрованих посудин та їх орнаментованих фрагментів (зокрема, з наліпним

хрестом на денці), які були виявлені експедиціями під керівництвом М. Пелешишина, представлено пластичну реконструкцію черепа носія цієї культури (автор — антрополог, к. мед. н. С. Горбенко).

Бронзовий та ранньозалізний віки в експозиції представлені матеріалами з розкопок М. Бандрівського, В. Коноплі та М. Пелешишина. Однак окрасою археологічної експозиції музею є предмети зі скарбу, виявленого, як зазначалося вище, в с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл. Скарб складається з трьох наших гривен, двох діадем, 27 браслетів, одного бруска (заготовки), дзеркала та прикраси у вигляді кільця з потрійного ланцюга. Предмети зі скарбу і ті, що знайдені на пам'ятці експедицією Історико-краєзнавчого музею м. Винники під керівництвом М. Филіпчука (зокрема, потрійний п'ятисекційний (поясний?) ланцюг з трапецієподібними підвісками), зустрічаються на території Центральної і Південно-Східної Європи в VIII—І ст. до н. е.

Окреме місце в експозиції займають матеріали пшеворської, зарубинецької, зубрицької та черняхівської культур з розкопок, проведених в околицях Львова (у ряді сіл Пустомитівського р-ну Львівської обл.) Д. Козаком у 70-х рр. ХХ ст. Ці археологічні колекції були передані в фонди музею у 2004 р. та 2007 р. Інститутом археології НАН України.

У княжі часи на місці сучасних Винників вірогідно існувала дерев'яна фортеця із поселенням. І хоча даний період історії міста досліджений археологами ще недостатньо, в експозиції представлені металеві та скляні прикраси та речі культового призначення, побутові речі, знаряддя праці X—XIII ст.

Також у вкладці «Експозиція» подано коротку інформацію українською та англійською мовами з наступних тем: «Культура лінійно-стрічкової кераміки», «Маліцька культура», «Трипільська культура», «Культура лійчастого посуду», «Доба бронзи», «Ранньозалізний вік», «Скарб», «Пізноримський час», «Слов'яноноруський час», «Кам'яна баба». Остання стосується унікальної середньовічної (?) кам'яної статуї, віднайдені експедицією музею у с. Ганачівка Перемишлянського р-ну Львівської обл. у 2007 р.

Вкладка «Експедиції музею» дозволяє зацікавленим ознайомитися з науковими звітами, ілюстративними та фотоматеріалами за результатами роботи археологічних експедицій, організатором або співорганізатором яких виступав музей.

Добірку наукових статей або ж рекомендованих джерел та літератури з різних проблем археологічної науки можна знайти, відкривши інформаційний блок «Археологічні статті». Відмітимо, що наповненням саме цієї вкладки активно займаються студенти п'ятого курсу історичного факультету ЛНУ імені Івана Франка в рамках виконання індивідуальних завдань

з курсів «Актуальні проблеми української археології» та «Актуальні проблеми європейської археології». Звичайно, дана добірка стосується тих археологічних культур, комплексів чи артефактів, які зустрічаються на території Винників та околиць.

Остання вкладка — «Географія Винник» — має два підрозділи («Мапа Винник» та «Красиви Винник»), які дозволяють побачити, де саме знаходяться археологічні пам'ятки і як зараз виглядають ті місця, де вони локалізовані.

Важливою складовою частиною експозиції є пояснювальні тексти (власне тексти та етикетаж), які в постійній експозиції всі двомовні (українсько-англійські), а у віртуальній, у зв'язку із більшим об'ємом інформації, що надається, перекладені англійською мовою лише частково, оскільки на професійний спеціалізований переклад такої кількості наукових текстів у музеї наразі немає коштів.

Невдовзі стане доступним оновлений сайт музею (перший був розроблений і функціонував з 2005 р.), а також завершена робота по наповненню персональної сторінки музею в інноваційному проєкті VIRTUAL.ua (http://lviv.virtual.ua/?cat=culture_museums&id=1), концепцією якого є створення віртуальних 3D-турів з інформацією про заклади різних соціальних сфер Львівщини. Віртуальний 3D-тур — найсучасніший спосіб максимально реалістично презентувати інтер'єр та екстер'єр музею, адже 3D-панорама, на відміну від «статичного» фото, що охоплює тільки певний ракурс, дає можливість користувачу самостійно оглядати простір у будь-якому напрямку «навколо себе» на 360°. Наступне завдання — 3D-презентація найцікавіших експонатів музею.

Сучасні українські музеї поступово, але такі перетворюються із установ, які просто зберігають пам'ятки минулого та демонструють їх загалом, у повноцінні наукові інституції, котрі провадять відповідні пошуки у визначених згідно свого профілю ділянках наукової роботи. Для цього у музейних установ України є відповідна база — їхні фонди та високого рівня кваліфікації наукові працівники. Вже стала звичною практика участі музеїв у роботі багатьох міжнародних наукових конференцій, а тому ініціатива Історико-краєзнавчого музею м. Винники, котрий став організатором міжнародних семінарів дослідників історичної спадщини нашої держави, також заслуговує на увагу.

11—12 листопада 2010 р. на базі музею, спільно з НДЦ «РАС» Інституту археології НАН України, проведено перший міжнародний науковий семінар «Археологія українсько-польського пограниччя» (35 доповідей, понад 50 учасників). У семінарі взяли участь науковці зі Львова, Тернополя, Галича, Луцька, Києва, Полтави (Україна), Замостя, Холма, Любліна, Кракова (Польща), Кіля (Німеччина). Фахівці обговорили проблеми дослідження спільної

історичної спадщини, а саме археологічних пам'яток у межиріччі Дністра та Західного Бугу, шляхи їхнього збереження та відновлення.

У межах семінару була відкрита виставка предметів, знайдених під час археологічних досліджень на українському пограниччі, проєксована матеріалами із фондів Історико-краєзнавчого музею м. Винники, Археологічного музею ЛНУ імені Івана Франка, Відділу археології Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України та Львівського історичного музею. Семінар та тематична виставка отримали схвальні відгуки від науковців та громадськості, були висвітлені у засобах масової інформації. Матеріали виступів були опубліковані на сторінках наукових видань музею [Наукові студії..., 2010; 2011].

10—11 листопада 2011 р. проведено міжнародний науковий семінар «Декоративні та культові вироби з Вісло-Дніпровського регіону» (47 доповідей, близько 70 учасників). У семінарі взяли участь науковці зі Дубна, Києва, Луцька, Львова, Рівного, Севастополя, Тернополя, Хмельницька, Черкас, Чернівців, Чернігова (Україна), Гданська, Замостя, Кракова, Любліна, Жешува (Польща), Москви, Санкт-Петербурга (Росія), Мінська (Білорусія), Кишинева (Молдова).

До семінару була приурочена виставка декоративних та культових артефактів, знайдених під час археологічних досліджень в окресленому регіоні. Матеріали для виставки були надані Історико-краєзнавчим музеєм м. Винники, Львівським історичним музеєм, Археологічним музеєм ЛНУ ім. Івана Франка, Археологічним музеєм Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича, Історико-краєзнавчим музеєм «Мостищина», Львівським музеєм історії релігії.

Очевидно, що проведення такого роду заходів продиктоване вимогою часу й соціокультурними запитами сучасного українства, яке потребує кардинальної переоцінки етнокультурної та мистецької спадщини та її нової інтерпретації гуманітарними науками.

Якщо ж говорити про співпрацю та взаємодопомогу між музеями та археологами, то приклад Історико-краєзнавчого музею м. Винники засвідчує, що створення колективу однодумців, котрий прагне досягнути певного результату, дозволяє виконувати поставлені завдання, не зважаючи на будь-які труднощі чи перепони.

Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. — Львів—Винники, 2008. — Вип. 1. — 148 с.
 Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. — Львів—Винники, 2009. — Вип. 2 — 250 с.;
 Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. — Львів—Винники, 2010. — Вип. 3. — 292 с.
 Наукові студії / Історико-краєзнавчий музей м. Винники. — Львів—Винники, — 2011. — Вип. 4. — 292 с.

Про затвердження Положення про Музейний фонд України. Постанова Кабінету Міністрів України № 1147 від 20.07.2000 р. Положення про Музейний фонд України.

Скарб гальштатсько-латенської доби: каталог / Авт. кол.: М.А. Филипчук, Н.М. Білас, І.В. Тимець. — Вінники, 2006. — 24 с.

Н.Н. Білас, І.В. Тимець, А.П. Целуйко

СОВРЕМЕННЫЙ КРАЕВЕДЧЕСКИЙ
МУЗЕЙ И АРХЕОЛОГИЯ:
ПУТИ СОТРУДНИЧЕСТВА И
ВЗАИМОПОМОЩИ

Археологические исследования и формирование археологических фондов — одни из приоритетных направлений деятельности Историко-краеведческого музея г. Винники с момента его создания в 1991 г. Самостоятельные или проведенные совместно с другими научными учреждениями экспедиции (всегда не только сугубо археологические, а междисциплинарные), сотрудничество музейных работников со специалистами при работе с археологическими коллекциями, создании временных и постоянных выставок археологических артефактов, публикация

археологических материалов, тематические научные конференции — вот далеко не полный список направлений, по которым краеведческий музей и археолог не только могут, но и должны сотрудничать.

N. Bilas, I. Tymets, A. Tseluyko

MODERN MUSEUMS OF LOCAL
HISTORY AND ARCHAEOLOGY:
TEAMWORK AND COOPERATION

The accumulation of archaeological collections combined with the field archaeology become major trend of Vynnyky Museum of Local History from the very moment of its formation in 1991. There are many forms of cooperation between the museums and archaeologists that could and should be implied. Such are common field archaeological studies (archaeological or interdisciplinary) organized either by museums all alone or together with other institutions, working relationship of museum curators and archaeologists in making up the archaeological collections, joint presentation of the temporary or permanent exhibitions of archaeological artifacts, publication of the archaeological materials, thematic scientific conferences and etc.